

KERESZTÉNY MAGVETŐ

L. évfolyam.

November—December.

6. füzet.

Félszázad a Magvető életéből.

Írta: **Dr. Borbély Ferenc.**

Megértük végre ezt is.

A Keresztény Magvető 50-ik évfolyamát zárja le ezzel az utolsó számmal. Félszázados élete a maga öregedő éveivel is megállást parancsolhat a tovahaladó munkában, hogy egy kis világot gyűjtve, a fény mellett visszapillantassunk a múlt homályába; de ha az öregedő évek tisztelete nem parancsolná e kötelességet, hadd parancsolja az a tiszteletreméltó munka, melynek eredményeit egy emberöltőn át gyűjtötte és őrzi ez a folyóirat.

Második eset már, hogy egy-egy határkövet állítunk, amelyről visszapillantást vetünk a múltba. Az első a huszonötödik évfolyamnál volt. Akkor Jakab Elek avatott szava tárta fel a Magvető bölcsőkorát és megerősödését. Mikor ez újabb határkönél öreá hivatkozunk, arra gondolunk, hogy az újabb huszonöt év nagy változást hozott s ma már alig akadnánk olyan munkatársára e folyóiratnak, aki ott volt az eszme megszületésénél és segítette azt az életre megvalósítani.

Régi megállapítás, hogy az alkotásnak túl kell élnie az alkotót vagy alkotóit. De nem minden esetben. Csak akkor, ha igazán az életre született az az alkotás, ha igazi korszerűséglet teremtette meg és tartja fenn. Kevés folyóiratunk érte meg a félszázadot s közintézményeinknek is alig nehánya, pedig egyik sem a mának születik. A mi szükségleteink (nem régi keletűek, alig egy századosak. Vagy nem voltak vagy nem lehettek. Amióta vannak, szép haladást tettünk s aihaladók közt nem dicstelenül tekintethetnek vissza a múltba az unitáriusok sem.

Az elnyomatás két hosszú százada alatt egyházunk erejét az önfentartás munkája emésztette fel s kevés jutott a produktív termelésre. Nemcsak mi voltunk úgy, na-

gyobbára ez a helyzet a többi protestáns felekezeteknél, még ha kedvezőbb helyzetben vannak is. Hasonlóan lendületes irodalmi munkálkodás, mint a tizenhatodik században, nem termékenyítette többé szellemi világunkat. Az unitárius írók rendkívül megapadtak, még a hitet lámogató munkák sem jelenhetnek meg, hanem csak kéziratban maradnak és enyésznek el. A napfénytől, a világtól elzárva a szellemi tevékenység épp úgy senyved, mint az életre kelő fű, fa, virág a sötétben.

A szabadságharcot követő évek részben a szükségyszerű, de még inkább a kényszerű pihenés évei voltak. Ez a pihenés azonban nem volt olyan hosszú, mint a 18-ik századbeli s rövid idő alatt is tettre, munkára serkentőbb. A nyugati világ nagy léptekkel sietett előre a mi kénytelen pihenésünk alatt s alig szabadult meg a nemzet a kényszerűtől, az élet és élni vágyás végigpezdült a lelkén s minden téren kereste a hivatásának megfelelő helyet. Ebben a megújuló életben az unitarizmus sem maradhatott mozdulatlan, tétlen, ha jogosúltságát a jövőre igazolni akarta. És miben találtuk meg az érvényesülés útját? Ez időknök historikusa és kortársa így ír: »... a 11 évi rab-ság mulasztásait a magyar társadalom minden tényezője és osztálya, felekezete és nemzetisége sietett jóvátenni s a jövő biztosítására megkezdődött a nagy munka. Mi unitáriusok sem vonhattuk ki magunkat az áramlatból. Azon tapasztalás, hogy az abszolutilizmus ellen csak az irodalom volt az egyetlen paizs, amelyről lepattant a hatalom golyója és gyilkoló nyila, hogy a nemzet őslélke a lapok és könyvek bástyaiba vonult s onnan védte ezer éves szent örökünket — a nyelvet, jogot és hazát — arra bírta őket is, hogy valamely irodalmi vállalatot alapítsanak, gyűjtő tárházául az unitárius értelmiség zsengeinek s jobb alkotásainak. Egy időszakos folyóirat fogalmában központosult és jegecesedett meg a köztörekvés és közszemlékezés.«

Látjuk Jakab Elek szavaiból, mire irányult az áltá-lános figyelem. A folyóirat alapításának a terve bizonyára nem volt minden, nem mint önálló cél jelentkezett, hanem mint út arrafelé. Két szempont irányíthatta: az élet-revalóság kinyilvánítása és tudomásul adása szélesebb,

rajtunk kívül álló köröknek is. A fa hiába akarná a földbe mélyebben nyújtani gyökereit, ha az ég felé nem nővelné koronáját. A külföldi tudományos felfogás egy századdal ezelőtt kipusztulónak tartotta népünket, mert nem tudott az irodalmáról. Tévesen azt hitte, a magyar nemzet élete fáján nem nőttek virágok.

A szellem virágai szükségesek az öntudatos élethez. Helyesen érezte az a néhány lelkes ember, akik a folyóirat eszméjét annyira szívvel-lélekkel felkarolták. Miért ne lássák szélesebb körben azt a kulturális munkát, amit a magyarság egy kis töredéke ezen az exponált helyen századok óta oly mostoha körülmények közt végez? A mi körülményeink közt a gyöngeségek is erényszámba mehetnek (s nem volt miért takargatnunk. De dolgoznunk kellett hitbéli felfogásunk továbbépítésén is; a lendületes fejlődésben még erősebben kellett megnyilvánulnia, hogy a fejlődő embert fejlődő lelki szükséglet jellemzi a hitbéli dolgokban is. Önmagunk és a világ helyesebb megismerése folyton tart s így a jobbnak és igazabbnak a keresése sem szünhet meg. E tisztán szelleminek látszó tevékenység mellett gyakorlati szempontok sem maradhattak érvényesülés nélkül. Akadt javítani való egyházunk szervezetében és különös gondoskodást kívántak volna iskoláink, amelyek az egyház szellemi életében mindig a legfontosabb helyet töltötték be.

Íme hogyan adóttak önmaguktól az irányító szempontok s az irodalmi viszonyok sem voltak éppen kedvezőtlenek Kolozsvárt. A főváros abszorbeáló mivolta még nem öltött oly nagy arányokat, mint napjainkban s nevezetesebb irodalmi vállalkozások a vidéken is lehetségesek voltak. Kolozsvár még éppen kivételes helyzetben volt. Az erdélyi különleges viszonyoknak megfelelően önálló irodalmi élet nyilvánult falai közt és ebben az életben az unitáriusok mindig előkelő szerepet vittek. Nem látszott tehát nehéznek vagy éppen kivihetetlennek, hogy hitsorsosaink ilyen irányú tevékenységéből egy kis részt önmagunknak biztosítsunk.

Író embereink tömörülnek a folyóirat megalapítására. Nagy Lajos tanár veti fel az eszmét és Kriza János püspök

adja a *Keresztény Magvető* címet. Az alapítók közt látjuk Ferencz Józsefet, az akkori kolozsvári papot, Buzogány Áront, Jakab Eleket, Marosi Gergelyt és Pap Mózeset. Az I. kötet 1861-ben jelenik meg a róm. kath. lyceum beütiivel (nyomva Kriza János és Nagy Lajos szerkesztésében. Az előszóban a szerkesztők magyarázatát adják a vállalatnak: »Úgy hisszük — s e hitünkben talán nem is csalódunk — hogy egy ily egyházirodalmi vállalat eszméjének je felkarolásában mély szükségérzet nyilvánul s ha mondanunk szabad, isteni újjmutatás arra, hogy amit eddig inkább csak a ránk bizott szűkebb körben élő szó s példaadás által tevének: a keresztény eszmék s általában az erkölcsiség Szép, Jó és Igaz magvainak vetését s fejlesztését az állandóbb írás által szélesebb körben is eszközteni s magánerőink egyesítése által egyik a más s egész egyházközségünket építeni s erősíteni igyekeznénk«. Már az is nyereség, amire később utal az előszó, hogy munkánk sajátos hitbeli felfogásunk és különleges helyzetünk miatt sajátos egyéni színben fog megjelenni. Növelheti a nyilvános működés az angol hitsorsosainkkal való érintkezés érzetét s inkább mutatni fogja annak emelő hatását az egyházra. A működés irányát az alapítók kettős célban találják meg: szolgálni akarnak közös munkájukkal a *gyakorlati lelkészetnek* s ez foglalná el a vállalatban a főhelyet és ezenkívül a *Függelékben*, tehát mellékesen, általános érdeket is próbálnának kielégíteni.

A folyóirat kedvező körülmények közt indul meg, mindjárt az elején 400-nál több előfizetője van. Az általános érdeklődés az általános érdekek teljesebb kielégítését követelte s csakugyan a II., III. és IV. kötetben a Függelék nagyobb szerephez jutott és *Tárca* nevet kapott. A kettős célt most már körülbelül egyformán szolgálta az évkönyv, mert még nem bírt a folyóirat jelleggel. A szerkesztés azonban így sem volt sokáig folytatható és csakugyan az V. kötettel, amely negyedévenként jelenik meg füzetekben, a gyakorlati lelkészet érdekeit háttérbe szorítják a szerkesztők. Nem volt önkényes ez az eljárás, hanem szükségszerű: »a vállalat fejlődésének természetes követeléseit szem előtt tartva, a kiindulási tervet most

már egészen megfordítjuk s a gyakorlati lelkészet körébe tartozó munkák kiadását a lehető legkisebb számra szorítva s az egyházat és iskolát érdeklő értekezéseknek, életíratoknak, a kül- és belföldi vallási és nevelési mozgalmak regisztrálására oly széles tért nyitunk, aminőt a vállalat megbír.« Ez a program negyvenöt éves, azóta általában érvényben maradt s a mostani 50-ik évfolyam csupán szabatosabb fogalmazásban adja: »A Keresztény Magvető a szabadelvű kereszténység nagy céljait és a tiszta keresztény teizmus tudományos érdekeit szolgálja. Ezért célja szerint [vallási, erkölcsi, társadalmi, nevelési és bölcsészeti értekezéseket közöl; figyelemmel kíséri e kérdések irodalmát s a hazai és külföldi egyházi és iskolai élet mozzanatait.« Nem mellőzi ezeken kívül az újabb korban sem a történeti értekezéseket és cikkeket, amelyek egyházunk múltjából veszik a tárgyukat, vagy az egyházzal vonatkozásba hozható embereinkről szólnak. A múlt hagyományaihoz való ragaszkodást éppen oly fontosnak tartja, mint az együtt haladást a fejlődő étellel.

A folyóirat szerkesztői belső egyházi embereinkből vagy a tanárok sorából kerültek ki minden időben, akik hivatalos elfoglaltságuk mellett nemcsak a szerkesztői teendőket látták el, hanem egyuttal a legszorgalmasabb dolgozó társak is voltak. Említettük, hogy az I. kötet 1861-ben jelent meg *Kriza János* és *Nagy Lajos* szerkesztésében, ugyancsak ők adták ki a második kötetet 1863-ban. A vállalat tulajdonjogának szerencsés megoldása után csak 1867-ben jelent meg a III. és 1868-ban a IV. kötet *Buzogány Áron* és *Ferencz József* szerkesztésében. Ekkor Buzogány a kultuszminiszteriumban nyert állást s helyébe *Kovácsi Antal* lépett szerkesztőnek; ők adták ki az V. kötetet két év múlva 1870-ben évnegyedes füzetekben, valamint az V., VI., VII. és VIII. köteteket, most már megszakítás nélkül. Nem is állottak elő többé oly körülmények, amelyek a folyóirat évről-évre való rendszeres megjelenését gátolták volna. 1874-től a folyóirat minden második hónapban jelenik meg, tehát évenként hat füzetben. Így szerkesztik és adják ki *Ferencz József* és *Simén Domokos* a IX., X. és XI. kötetet (az 5-ik füzettől *Simén*

és Péterfi), a XII. kötetet Simén Domokos és Péterfi Dénes, majd Simén halála után Péterfi Dénes és Kovács János a XIII—XXXIX. kötetet. 1905-től (XL. köt.) Péterfi Dénes (egyedül maradt szerkesztőnek), míg 1911-ben a XLVI. kötettel dr. Gál Kelemen és Gálfi Lőrinc vették át a folyóirat vezetését és kiadását.

Nem tagadható, hogy az elég gyakori szerkesztő változással a folyóirat tartalmi részének bizonyos hullámzása észlelhető, a Keresztény Magvető tág keretei azonban könnyen megengedik, sőt az általános érdek szempontjából bizonyos fokig meg is kívánják. A művelődés tágas útjához sokfelől kell az anyagot összehordani, csak az a fontos, hogy az összerakást, az építést egységes szellem végezze, a mi sajátos (felfogásunkhoz és viszonyainkhoz alkalmazza).

Nessünk még egy pillantást az eddig megjelent ötven kötet tartalmára. A költemények, imák, ágendák és beszédek részben gyakorlati irányú egyházi dolgozatok, a tiszta unitárius felfogást testesítik meg s különösen lelkészeinknek szolgálták irányítókul. Számuk nem sok, mert az IV. kötettel megszűnt a szerepük, 'azóta inkább csak pályanyertes egyházi beszédek és imák' találtak helyet vagy amelyek általánosabb érdeküknél fogva nagyobb kör érdeklődésére tartanak számot.¹ A költemények himnuszok, zsoltárfordítások vagy alkalmi költemények s a beszédek is jórésztben alkalmiak. Fontosabb helyet foglalnak el a hittani és bölcséleti dolgozatok meg cikkek. Szinte fölösleges rámutatni, hogy különösen ezek mutatják az unitárius gondolkodásnak mintegy megújulását s a kor szellemében való fejlődését a múlt század második felétől kezdve; mutatják egyuttal összefüggésünket a külföld hasonló szellemi áramlataival, de feltüntetnek bizonyos nemes konzervatívizmust is, mellyel a haladásban józan, egyenes irányt tudtunk tartani. Több tekintetben ezek a fokmérői hitbéli felfogásunknak és haladásunk irányának is. A nevelést és oktatást tárgyaló cikkek főleg a gyakorlati paedagogia körébe vágnak s egyrészt

¹ A gyakorlati lelkészet érdekeit most az *unitárius szószék* szolgálja.

általános irányúak, másrészt figyelemmel kísérik a közoktatás ügyét egyházunkban, igen gyakran az országos állapotokkal kapcsolatban. Aki majd az unitáriusok hit- és közoktatásának történetét meg akarja írni, nélkülözhetetlen útmutatásokat fog találni a Keresztény Magvető lapjain. Leggazdagabban van képviselve folyóiratunk lapjain a történet és még sem úgy, hogy meg volnánk vele elégedve. Nincsenek összegyűjtve egyháztörténeti kútfőink, értékes dolgozatok mellett a részlettanulmányok hosszú sorozata hiányzik, ezek nélkül pedig összefoglaló műre gondolni sem lehet. Érdemes volna egyháztörténetünk fokozottabb művelésére külön, időhöz nem kötött vállalatot alapítani, amelyben kútfők, forrástanulmányok s összefoglalóbb munkák egyformán megjelenhetnének és erre a feladatra megfelelő munkaerőket biztosítani. Addig is a Magvető szolgálhatja e célt a maga sok irányú feladata közt szűkebb határokban. A történeti részben talán még az irodalomtörténetnek jutott ki a legbővebb rész, de még itt sem lehet azt mondani, hogy mindent elvégeztünk. Egyéb részeiben a Magvető inkább híreket ad, az egyházi és iskolai mozgalmakról értesít. Ezek többnyire csemer értékűeknek látszanak, de sok van köztük olyan, amelyeket a későbbi kor krónikása szívesen olvashat.²

Ha a Keresztény Magvető eddigi évfolyamainak anyagát nagy vonásokban megtekintettük, szólhatnánk néhány szót a munkatársakról. Mindeniket meg kellene említenünk, azért elhagyjuk s csak rámutatunk arra, hogy a dolgozótársak közül többnek jóhangzásu neve van egyik vagy másik tudományszak irodalmában is, sőt akadnak elég szép számmal hitfelekezetünkön kívül állók, akik szívesen keresték fel dolgozataikkal lapunk hasábjait.³

² A Keresztény Magvető XLVII. kötetének anyagát könnyen át lehet tekinteni „*A Keresztény Magvető I—XLVII. évfolyamának tárgymutatója és tartalomjegyzéke*”-ben. Ezt a mostani szerkesztők állították össze és hét évvel ezelőtt jelent meg. Míg e tárgymutató és tartalomjegyzék összeállítása előtt csak nagy fáradsággal, utánjárással és költséggel vagy néha egyáltalán nem juthattak hozzá a kutatók a régi évfolyamok anyagához és azt kellően számon sem tarthatták, most e tárgymutató jelentékenyen megkönnyítette a tovább dolgozó munkáját.

³ Utalunk a „Keresztény Magvető Tárgymutatója és Tartalomjegyzéke”-re, amelynek második felében a dolgozótársak könnyen fekereshetők.

Ime, így áll egy emberöltő előttünk! Nem hatoltunk be minden zúgába, de talán nem is szükséges. Elég azt megtudnunk, hogy a Magvető létrehozása valóban életszükséglet volt, a maga elé tűzött feladatoknak híven megfelelt, a megkívánható elismerést mindjárt kezdetben kivívta magának és hosszú éveken át mindig komoly és tudományos folyóiratként jelent meg művelődésünk egyéb hasonló tényezői közt.

Kell-e biztatóbb hang a következő emberöltőre, midőn folyóiratunk 50-ik évfolyamától elbúcsúzunk?

Aligha, csupán erő- és munkaérzet.

Az élet értelme és értéke.*

Irta: **Vári Albert.**

Alig lehet szebb és tiszteletreméltóbb emberi törekvést elképzelni, mint azt, amellyel az ember a saját életét javítani, nemesíteni, emelni és gazdagabbá tenni igyekszik. Tulajdonképpen minden emberi fáradságnak ez kellene, hogy a végső célja legyen. Maga az élet nem cél. Minden élet nem is egyformán értékes. Az üres, a léha, a bűnös élet értéktelen, amelyet akárhányszor maga az ember dob el magától. Értékessé az életet a belső tartalom, a lelki gazdagság s az ebből származó jó cselekedetek teszik. Az is szép és tiszteletreméltó munka, ha valaki keresi a természet titkait, ha törvényeket állapít meg a jelenségek sorozatából, ha keresi a föld geológiai alakulásának az útjait vagy tanulmányozza az égitestek csodálatos rendszerét, ha újabb technikai vívmányokkal emeli a külső kényelmet és jóllétet. De mindez csak azáltal válik az emberiség közkincsévé, csak azáltal lesz a haladás eszköze, ha közvetve vagy közvetlen az életet nemesíti s erkölcsi tartalmát gazdagabbá teszi. Szóval a tudomány csak akkor igazi tudomány, ha nem marad meg a fogalmak és szillogizmusok üres keretében, ha nem végzi be hivatását a törvények pusztá és rideg megállapításánál, hanem igyekszik belekapcsolódni az életbe s arra emelő és lendítő hatást tud gyakorolni. Az a tudomány, mely a fogalmakat előbbre helyezi a léleknel, a külső jelenségeket a belső tartalomnál, az ismereteket az erkölcsnél, csak kontárkodás, mely nem méltó a komoly tudomány elnevezésre.

* Az élet értelme és értéke. Irta: Rudolf Eucken. A harmadik német kiadás után fordította Schöpflin Aladár. Budapest, 1915. Kultura és Tudomány 203. 1. Ára 2 K.

Igy vagyunk a művészettel is. Az igazi művész az ihlet hatása alatt terem nagyot és szépet. Műve, amely a gyönyör érzését kibreszti bennünk, egyben megtermékenyíti lelkünket, nemesbíti érzelmeinket. A valódi művészet, anélkül, hogy az erkölcs gépies szolgálójává lenne, arra mindig emelő és fejlesztő hatással van. Ellenben bármiként igyekezzék a művészi látszatot magára öltetni, mégis csak szellemtelen mesterkedés az, amely tisztán az érzékek igazgatását s az üzleti érdeket tartja szem előtt s minden erkölcsi tartalom nélkül alkot üres látványosságokat.

Természetes, hogy ezek után az erkölccsel szemben is van kivánni valónk. Az a pusztá morál, mely a látszatnak él, mely üres nagyképüsködésben merül ki, amely a szabályokat és parancsolatokat mindennél előbbre helyezi, mely a lelket a betűbe fojtja s a lelkiismeretet a paragrafusok útveztőjébe temeti. Az nem igazi erkölcs. Az igazi erkölcs szárnyakat ad a léleknek, derültté, vídammá és boldoggá teszi az embert.

Tudomány, művészet és erkölcs, mint az igaz, szép és jó szentháromságának a megtestesítői, csak akkor állnak hivatásuk magaslatán, ha egy szép harmoniába olvadva a lélekben is összhangot tudnak teremteni, ha nem egymás rovására akarnak érvényesülni, hanem mindnyájan az életnek értelmet adnak és értékét emelik. Ez nem utilitarizmus, hanem az élet joga, igényeinek kielégítése, a fejlődés és haladás törvényének a megvalósulása. Ez az a szellemi kiválasztás, amely azt, ami rossz s a jobb és tökéletesebb élet kialakítására károsan hat, megsemmisíti, lehetetlenné teszi, hogy a jó annál inkább érvényesülhessen.

De hogy tudomány, művészet és erkölcs a maguk különböző útjain is a közös célt sikerrel szolgálhassák, szükség, hogy mindig maguk előtt lássák a legtisztább és legemelkedettebb léleteszményt. Szükség, hogy ott világosjon az a csillag, amely mutassa az útát a nagy cél felé. Az élet bonyolult szövevényeiben, csillogó mázában, hamis frázisaiban, megtévesztő útjaiban, ezerféle kitéréseiben olyan könnyen »mellékvágányra« jut az ember. Ezek a mellékvágányok észrevétlenül olyan irányokba terelik,

amelyeken haladva az igazi céltól mind távolabbra esik s az élet értelmét és értékét olyan dolgokban keresi, amelyekben az nem található. Annyi apró érték jelenik meg előttünk az élet útain, annyiféle csábos szín ragyog reánk az élet fölszínéről, annyi kellemes hang hívogat, csalogat maga felé, hogy emiatt a legfőbb értéket, a hüvelybe rejtett magot s az élet igazi hangját meg sem halljuk. Az élet ezerféle érdeke, az élvezetek vágya, a gazdagság szomja, a jólét és szerencse kinálkozásai mind könnyen elvonhatják figyelmünket az igazi életeszmenytől. Sőt tovább menve, a különböző világnézetek, az egyoldalú ismeretek, a nagy művészettel kiépített tudományos rendszerek, a különböző koroknak divatszerű áramlatai szintén magukkal ragadhatnak s útvesztőbe vihetnek.

Mi is hát az élet értelme és értéke? Ez a kérdés akkor kiált különösen égetően felénk, amikor a lélek és az őt környező világ között bizonyos meghasonlás és szakadék keletkezett, amikor a fejlődés törvényénél fogva olyan vágyak, remények és igények támadnak a lélekben, amelyeket a világ többé-ki nem elégíthet. A lélek és a világ között ilyenképpen megzavart harmóniát igen nehéz helyreállítani. Azok a kísérletek, amelyek az életnek egységes áttekintést akarnak adni, gyakran egymásnak is ellentmondanak s a zavart és diszharmoniót még fokozzák. Különbözn is itt magyarázatokkal, fogalmakkal nem lehet boldogulni. Hiába írjuk körül a legszebb szavakkal is az élet célját, hiába állítjuk előtérbe a legszebb életképet is. Az élet maga egy folyton változó folyamat. A ma képre rácsófol a holnap, annál is inkább, mert itt nem szilárd tényekkel állunk szemben. A lélek és a világ közt keletkezett szakadékot csak egy mélyebb, gazdagabb és tartalmasabb élet hidalhatja át, amely az ellentéteken felülemelkedik.

Azonban az élet ilyen irányú fejlesztéséhez és emeléséhez mi is hozzájárulhatunk. Hozzájárulhatunk azért, hogy a múlt és jelen ama törekvéseit, amelyek a lélek és világ kibékítésére igyekeztek és igyekeznek, szigorú vizsgálat tárgyává tesszük, belőlük kihámozzuk az igazságokat, leszűrjük az élettapasztalatokat s ezek segít-

ségével megjelöljük az irányt, amely felé az új és tökéletesebb életnek fejlődnie és haladnia kell. Erre a szép és eléggé nem méltányolható munkára vállalkozott *Eucken*, akinek fáradozása a legteljesebb rokonszenvet kell hogy ébresszen mindenkiben, aki az emberi élet szebbé, gazdagabbá és tartalmasabbá váló fejlesztését a szíven hordozza.

Különösen a mai kor érzi hiányát annak az erőnek, amely az életnek újabb lendületet adhatna. A mi világunk végtelen gazdag új eszmékben, új irányzatokban. Ezek mindenike csábítólag integet a tétovázó ember felé. De egyiknek sincsen meg az a fölényes, határozott vonzó ereje, amely magával emelhetné az életet. Bizonyos szellemi anarchia uralkodik a modern élet gazdagságában. Ilyen nagy bizonytalanságban a lélek habozva töpreng. Keresi az élet értelmét és értékét. Mivel nem találja, üresnek érzi magát. Ez a körülmény is igen rokonszenvessé teszi *Eucken*-nek azt a törekvését, amellyel az életnek újabb mélységeit kívánja föltárni.

Ebből a célból mindenekelőtt ismeretli s kritikai méltatás tárgyává teszi azokat az életrendeket, amelyek eddig adtak értelmet és értéket az életnek s azokat, amelyek újabban léptek fel hasonló igénnyel. Ilyen régebbi életrendek: »a vallásos életrend« és »az immanens idealizmus életrendje«. Újabbak: »a szociális és az individualis kultúra«.

A vallásos életrend hosszú időn keresztül a legnagyobb hatást gyakorolta az emberre s hatása ma is kétségtelen. Ész szerint »az élet egyetlen feladata az abszolút és tökéletes szellemhez való viszonyra van koncentrálva«. Ez az életrend, amelynek legfőbb jellemvonása a bensőség, amely az életet a végtelen isteni szeretetre alapítja s amely komoly, erkölcsi irányt ír elő, az embert magasra emelte. Szerinte az ember mint Isten képére teremtett lény, a mindenség középpontjában áll s az Isten országának tagja. Ebből kifolyólag az élet sokat vár tőle, nagy és súlyos feladatok elébe állítja, de a hit és remény, mely lelkét egy szebb jövőre irányítja, megedzi az élet harcára. Ez az életrend megnemesítve a kereszténység által, olyan mély-

séget és bensőséget adott az életnek, aminőt más helyen el nem ért.

Azonban Eucken szerint ennek az életrendnek a kizárólagossága ellen mégis sok kifogás emelkedik. Az első az, hogy ez az életrend elhanyagolja a körülöttünk mozgó világot s a látható világ helyett a hit világa lett az emberi remény és vágyakozás tárgya. Amidőn aztán a modern kultúra ismételten a látható világ felé irányította a gondolatot és figyelmet, amidőn ebben olyan újabb értékeket fedezett fel, amelyek a lelket magukhoz láncolták: megindult a kételkedés áradata a vallással szemben, amely hajlandó a vallást a képzelődés munkájának s a merő illúziók birodalmának tekinteni. Ezért a vallás elveszítette emelő, megerősítő, isteni és emberit egységesítő tartalmát s föltétlenül nem uralkodhatik az életen.

Másik régebbi életrend »az *immanens idealizmus életrendje*«. A vallás szárnyai alatt nőtt fel, de sokszor ellene fordult. Ez is egy láthatatlan világba állítja az életet, de elkerüli a vallás dualizmusát. Mert szerinte ez a láthatatlan világ nincs elkülönítve az érzéki létől, hanem annak »oka és megelevenítő mélysége«. Ez az ideálkultúra az embert szorosán összekapcsolja a mindenséggel, de egyben attól eltérő állást tulajdonít neki. Mert a mindenség öntudatlanul él és követi a szükség-szerűség törvényét, míg az embernek élményei vannak s az ő gondolatában emelkedik a világ »teljes világosságra és szabadságra«. Ez pedig az ember hozzájárulása nélkül nem történik, úgy, hogy a világ haladását az ember mozditja elő. Itt az élet igazi tényezője a belső, láthatatlan világ, amely magával kell hogy ragadja a külsőt is. Így keletkezik egy szellemi tevékenység, amely a szunnyadó természettel szemben megteremti a szellem birodalmát, amelynek segítségével az ember átéli a világ minden gazdagságát. Itt az élet nem vágyik külső jutalomra. Önmaga kifejtésében találja meg értelmét, örömét pedig a maga szemlélésében. Ez az életrend a vallásétól lényegesen eltérő életalakítást eredményez. Mert amíg a vallás az életet egy pontra koncentrálja, ez a lehetőleg tágítja és szélesíti; a vallás érzületre helyezi a fősúlyt,

ez a cselekvésre; a vallás az ember semmisségét és gyöngeségét állítja előtérbe, ez pedig erejét és nagyságát.

Azonban *Eucken* szerint az ideálkultúra alapja is megrendült, amely különösen a görög élet tetőpontján élte fénykorát. Azóta ellenséges hatalmak felülkerekedtek és elűzték a lét középpontjából. Az emberiség csak egyes kiemelkedő korszakokban tudta megérteni azt, hogy a valóságnak van egy láthatatlan mélysége, amelybe az ember a saját erejénél fogva belehelyezkedhetik. Ha nagy idők és nagy emberek összetalálkoztak, akkor ez az életrend nagy és fenkölt eredményekre vezetett, de az idők átlagára nézve hatástalan maradt. Azonkívül a mindenségnek arról a láthatatlan mélységéről, amelyet az ideálkultúra állít, csak a vallás segítségével tudott meggyőződni az ember. Ha a vallás helyzete gyengül, akkor az ideálkultúra is elveszíti befolyását. Korunkban a külvilág az exakt tudományok segítségével akkora önállóságot nyert, hogy azt többé egy belülről ható láthatatlan élet szolgálatába állítani alig lehet. Végül a modern kutatás az ember szellemi szervezetét meghatározott korlátok közé szorítja s olyan megkötöttséget tanítja, amely mellett lehetetlen, hogy a mindenség életében részt vegyen. Mindezek az okok és körülmények az immanens idealizmus életrendjét is megrendítették.

Miután ezeknek a régebbi életrendeknek helyzete megrendült, az új idők hatása következtében újabb életrendek alakultak. Köztük első a »*naturalizmus életrendje*«, mely az embernek a természethez való viszonyát teszi az élet alapvető viszonyává. Ennek legfőbbelve az, hogy a természetet a maga természetességében kell felfogni. A természetben nincs semmi belső tulajdonság, lelkes törekvés. A természet változhatatlan törvények szükségszerűségénél fogva végzi a maga munkáját. A természet és természettudomány akkora vonzó erőt gyakorolt az emberre, hogy az hajlandó lett a természet látható birodalmát a valósággal azonosítani s egyben minden tudományt a természettudomány módjára átalakítani. Lassanként a természettudományi világnézet lett az igazi világnézet. A természet elnyelte az embert is. Azonban a természet-

nek régi mechanikai felfogása mellett mindinkább ki-
lűnt az ellentét az emberi lélek és a lelketlen természet
között. Ezt az ellentétet a monizmus eloszlatta azáltal,
hogy a természetet is lelki étellel ruházta fel. Így az em-
bert is belekapcsolta a természet életébe. Következően az
ember teljesen a természet gyermeke. A lelki élet külön
céljairól szó sem lehet. A lélek is a természetes organi-
zációnak egy darabja. A természet önmagán túl és ki-
vül más értéket nem ismer. Természetes, hogy ez a fel-
fogás az emberi életnek más irányt adott s benne azok a
vonások jutnak előtérbe, amelyek a korábbi életrendek
mellett nem érvényesülhettek, sőt fel voltak nyomva. A
lélek tevékenységét testi feltételek szabják meg s így a
természeti ösztönök, az önfentartás és a létért való küz-
delem lesznek mozgató erői. Így fejlődik ki a naturaliz-
mus hatása alatt egy különleges élettipus, mely a szellemi
munkára is az anyagi és testi élet bélyegét nyomja rá.
Ez a felfogás harcot és tiltakozást jelent minden ellen,
ami a természetén túl van. A metafizika, a vallás s az eze-
ken alapuló morál — szerinte — csak széttépi a való
természetet s zűrzavart eredményez. Azért azokat gyöke-
restől fel kell pusztítani. Az érzéki és materiális tényező-
ket kell diadalra juttatni, mert ezek gazdagabbá, bizton-
ságosabbá, derültebbé és kitartóbbá teszik az életet.

Bármilyen szilárd talajon érzi magát ez az életfelfo-
gás, mégis *Eucken* szerint nagy ellentmondás van benne.
Az ilyen naturalista élet az embert a természethez vezeti
vissza. De ezt a munkát szellemileg végzi az okokon
nyugvó gondolkozás segítségével. Lehetséges-e ez egy me-
rőben természeti lényre nézve? Már maga a gondolko-
zás ténye ellene mond a naturalizmusnak. De nem is
elégge következetes önmagához, mert olyan életjavakat
veszen föl magába, amelyek éppen abból a lelki világ-
ból valók, amelyet ő minden eszközzel ostromol. Hiszen,
ha az életet merőben természeti ösztönökre vezetnők
vissza, hova lennének akkor az élet igazi értékei, mint
meggyőződés, érzület, személyiség és jellem? De ezen-
felül káros is az életre a naturalizmus. Azt szűkíti és ösz-
szecsugorítja. Mert ahol az ember is a természetnek egy

paránya s élete minden értékét önmagában találja, hová lesz ott a részvétel, a szeretet, a kölcsönös megértés? Hová lesznek a nagy célok és eszményi feladatok? Mire való a modern életnek sokféle bonyolultsága, ha nekünk is a legalsóbb rendű organizmussal egy a célunk s hivatásunk? Ez az élet hátrálás és nem haladás. Azért a naturá-lizmus, bár fölszínre hozott egyes eddig elhanyagolt tényezőket s az embert a természettel közelebbi kapcsolatba hozta, mégis hiányai és korlátai annál inkább ki-tűnnek, minél inkább jogot tart arra, hogy az egész életet a maga eszközeivel fölérje és meghatározza.

Miután sem a vallás, sem a természet egymagában nem elégítette ki az embert s mellettük bizonyos belső ürességet érzett: önmagához fordult s magában és em-bertársaival való viszonyában kereste az élet értelmét és értékét. Így keletkezett a *szociális* és *individualis* kul-tura. Mind a kettő azt hiszi és hirdeti magáról, hogy az életet teljessé teszi, ha korlátlan uralomra juthat, pedig *Eucken* szerint megszűkítenék az életet és értelmétől meg-fosztanák.

Mit is akar a *szociális* kultúra? »Szüntelen munkát a társadalom jóllétéért, az emberi együttlét olyan állapot-táért, mely kevés fájdalmat és sok gyönyört tartalmaz, egy lehetőleg kényelmes és élvezetekben gazdag életért és pedig az emberek lehető legnagyobb száma részére«. Bár sok új kötelességet és feladatot szab az ember elébe ez az irányzat, mégis egymagában nem elégséges az igazi élet alakítására. Vajjon a társadalmi jólét követelheti-e, hogy érte magát az egyes ember feláldozza? Amidőn ez a kul-túra az élet eszközeire fordít minden gondot, ugyanakkor nem hanyagolja-e el magának az életnek a gondját? Hová lesz itt az egyéni ambíció és törekvés, mely az átlagon fe-lül kíván emelkedni? A kultúra és a szociálizmus érte-lmében vett boldogság nem járnak egy úton. Azért az a szociális kultúra, mely a boldogságot tűzi ki célul, »üres fantom«. De emellett súlyos károk és hátrányok származ-nak belőle a magasabb élet szempontjából. A szellemi munkát, amely a szabadság és függetlenség talajában fej-lődik, a társadalmi boldogság eszközzé teszi s a hasznos-

ság szempontja elé helyezi. Így tehát ez a kultúra egymagában sem az egyesnek, sem az összesnek életét nem tudja érdemessé tenni.

Nem különben vagyunk az *individualis* kulturával is. Bár tagadhatatlan a nyereség, mely belőle származik azáltal, hogy az életet szabaddá, függetlenné és lélekkel teljessé teszi s ezáltal a művelődés különböző útjait nyitja meg, még sem lehet az életnek egyetlen mozgatója. Mert mit jelent az individuum, »a létnek egy darabja«, mely magán kívül más eszményt nem táplálhat, amely őt a magasba segítő s így a saját állapotának emelésében kénytelen kimeríteni az életet. Ez az élet kidomborítja az egyéniséget, növeli az önérzetet és az önélvezést s gyönyöre annál nagyobb, mennél inkább különbözik másoktól. De milyen üres és hiányos lenne az élet, amely ebben találna minden értelmét és értékét. Ha az emberiség csak erős egyéniségekből állana, még akkor is a folytonos önélvezés unottá és üressé tenné az életet; mert az ember nem lehet merő állapot s önmagában nem merülhet ki, hanem foglalkoznia kell a világ végtelenségével s éreznie kell egy közös igazságnak s a másokhoz kötő szeretetnek is az erejét. Élete ezek nélkül szűkös és hiányos. Ha ez a kultúra még az erős egyéniségek életét sem teheti teljessé, hogyan elégíthetné ki az emberiség átlagát, akik az egyéniség kifejezésében igen csekély örömet találnak? Vagy miképpen érvényesülhetnének az ilyen gyöngébb egyéniségek a mai fejlett társadalmi élet bonyolultsága mellett? Nem hogy kielégítené ez az irányzat az életet, hanem azt a kétségbeesítő pesszimizmus örvényébe kergeti.

Örömmel fogadjuk és szívesen írjuk alá *Eucken*-nek a fentiekben röviden vázolt kritikai megjegyzéseit a különböző életrendekre vonatkozólag. Azok a megjegyzések nemcsak széleskörű ismeretről és helyes ítélőképességről tanuskodnak, hanem különösen az élet igaz ismeretéről tesznek bizonyosságot. Mi is valljuk, hogy a kulturára, amely kizárólag az Isten szolgálatába szegődik, amely az Istenért elfeledkezik az emberről, bármilyen fellengős színekbe öltözzék s bármilyen kenetteljes hangon beszéljen, de ellenkezik az ember alaptermészetével s az élet igényeivel,

éppen úgy, mint az a kultúra, amely tisztán és kizárólag az ember szolgálatára van alapítva s az emberért lemond a lélek felsőbb vágyairól és szükségleteiről. Valljuk, hogy az az életrend, mely az embernek minden figyelmét és gondolatát egy láthatatlan világ gyönyöreire irányítja, éppen úgy üressé és hiányossá teszi az életet, mint az, amely teljesen a földhöz köt s a természethez láncol. Valljuk, hogy a szocializmus azon kívánsága, hogy mindent a mások és a köz javáért tegyünk, olyan kevéssé adhat értéket életünknek, mint az individualizmus amaz iránya, mely elszakít embertársainktól s arra készlet, hogy önmagunkat bálványozzunk. Valljuk, hogy mindenikben van valami, ami a helyes életalakításra nélkülözhetetlen, de egyik sem veheti át az uralmat anélkül, hogy az életet magasabb célok helyett egy osztály, párt vagy felekezet szolgálatába ne állítaná. Az élet nem tűri a szélsőségeket és végteteket. Akármelyik irányzat, mennél jobban megismeri magát, mennél hívebben és következetesebben ragaszkodik a saját alapelveihez, annál inkább láthatóvá teszi egyoldalúságát, hiányait s a helyes életalakításra való elégtelenségét. Viszont az is igaz, hogy az értelem látószögéből igen nehéz, sőt lehetetlen ezek között a sokszor egymással homlokegyenest ellenkező irányzatok között a belső harmóniát megteremteni; de az élet mint egy hatalmasan hömpölygő folyam, lesimítja az ellentéteket, leszúri a kártékony anyagokat s a maga fejlesztésére használja fel azt, ami mindenikben értékes. Nem üres meghatározások, nem külső fogalmak tehát azok, amelyek a fenforgó ellentéteket kibékítik, hanem maga az élet, mely azok fölébe emelkedik. Nekünk a további fejtegetésekkel csak vezető és irányító szerepünk lehet. Ilyen irányú »kísérletet« tesz Eucken könyve második, építő részében.

Vajjon miben áll a szellemi élet alaptermészete? Hogy erre a kérdésre megfelelhessünk, egy más kérdést kell feltennünk: Vajjon az emberi élet teljesen a természetben belül folyik-e le, vagy vannak természetben felüli sajátosságai is? *Eucken* szerint és szerintünk is vannak. Bár az ember a természet keretei között él, de lelki életének főbb nyilvánulásaiban: a megismerésben, az érzés-

ben és akarásiában áttörni a természet korlátjait s azzal ellenkező sajátosságokat mutat. Az emberi *gondolkozás* nem csupán fokozati különbséget mutat az állati megismerés fölött. Az utóbbi a külső benyomásokat és csakis ezeket összekapcsolja, de a *gondolkozás* ennél sokkal magasabbrendű folyamat. A *gondolkozó* lény szembehelyezkedhetik az egész környezetével s minden kívülről vett benyomásokkal szemben megőrizheti függetlenségét s emellett képes arra, hogy önmagából új erőket hozzon felszínre. A *gondolkozás* segítségével az ember mintegy felül tud emelkedni a meglevő állapotokon s így önmagát mintegy kiszélesíti. Mindezek mutatják, hogy a *gondolkozás* nem pusztán képzetmechanizmus, hanem sokkal magasabb intellektuális berendezkedést kíván.

Igy emelkedhetik felül a természet korlátain az emberi *érzés* is. Ez az *érzés* nem marad meg az *érzések* hatalmában. Az emberi boldogság nem az élvezetek mennyiségétől függ, sőt akárhányszor azzal ellenkezik. Zord időkben is találtak az emberek örömet s élvezetekkel teljes korok is üresen hagyják a lelket. Sőt az emberi érzelem felülemelkedik magán az egyénen s örömet meríthet a mások boldogságából vagy valamely szent ügy előrehaladásából. Így emeli az embert a saját *érzése* is önmaga fölébe.

Ugyanezt tapasztaljuk *akarási* és *vágyaink* területén. Minket a *vágy* és *akarati* felülemel a természeti ösztön kényszerén s cselekvéseinknek önállóságot kölcsönöz a külső behatásokkal szemben. Ez nem csupán az egyesnél, hanem az emberi közösségnél is tapasztalható, ahol a kultúra mint önálló jelenség áll fenn szemben a természettel. Mert a kultúrának éppen az a sajátossága, hogy benne az ember új követeléseket támaszt, magasabb célokat tűz ki s azokat meg is valósítja. És amidőn arra törekszünk, hogy a legfőbb jót megállapítsuk, mindig valami olyant keresünk, ami az élvezeten és hasznon felül emel, ami szubjektivitásunkat túlhaladja s belőlünk valami nagyobb és gazdagabbat csinál, mint amik természet szerint vagyunk.

Ezek szerint az emberi tevékenység mind a három

oldala azt mutatja, hogy a mi belső életünk önálló élet, hogy az nem a »természet továbbfolytatása«, hanem »szakítás« a természettel, hogy az élet természeti fokával szemben egy új életet jelent. Új életet jelent azért, mert a természeti fokon álló élet bármilyen gazdag legyen különben, az önfentartás határait túl nem haladja. De az emberi élet önmagában keresi a saját értékét s a messze távolban levő célokat tűz maga elébe. Ezeket a célokat szintén magasabb, szellemi tevékenységgel valósítja meg, amelyre nem elég az, hogy a tárgyakat kívülről szemléljük, hanem ellenkezőleg az objektumot belevonjuk az életfolyamatba s ezáltal a szubjektum és objektum közötti ellentétet a lélek talaján elenyésztetjük. Így keletkezik az önálló lelki élet, amely többé nem egy darabja a természetnek, hanem azon felül álló folyamat, amely külső korlátokat nem ismer s alkalmas arra, hogy a végtelenségig fokoztassék.

Ez a szellemi munka azonban annyira ellenkezik az emberi haszonnal és jóléttel, annyi áldozatot és önmegtartóztatást kíván, hogy itt valamely felsőbb erő hatását és közreműködését kell feltételeznünk. Csak egy ilyen végtelen élethez való ragaszkodás adhat az egyénnek jelentőséget, csak ezáltal alakulhat ki az emberek belső közössége s csak ezáltal kapcsolódik bele az ember a mindenség életébe. A nagy átalakító, szellemi mozgalmak, a vallási megújulások nem úgy jelennek meg, mint az egyes individuum alkotásai, hanem mint egy magasabb hatalom közlései és kijelentései. Azonban ez a magasabb közreműködés korántsem alacsonyítja le az embert merő eszközzé. Szükség van itt az ember önelhatározására és tevékenységére is. Az a felsőbb hatalom csak a mi megismerésünknek, érzületünknek és meggyőződésünknek a hozzáfordulása által válhatik életenergiává és teljes valósággá. Az isteni kegyelem és emberi szabadság nem zárja ki egymást, valamint az emberi képesség semmit sem von le az Isten nagyságából, hanem azt igazolja. Éppen így »a mindenség-élet« nem oltja ki az individuumok életét, hanem azt emeli és megnemesíti, mert az egyesnek kifejlődése az egésznek nyeresége. A vallásnak nagyfokú eltévelyedése

volt az, amikor az emberek iránti közönyt tette az Isten iránti szeretet bizonyítékává, holott éppen az Istenhez való kapcsolódás által győzi le az ember természeti ösztöneit s ezáltal nyer erőt és tartalmat érzülete.

Meg nem állhatjuk, hogy *Eucken*-nek, az istenség felé emelkedő életnek eme szép leírása mellé ide ne iktassuk Prohászka Ottokár következő fejtegetéseit: »Sem mire sincs a küzködő embernek annyira szüksége, mint az eszményi világgal való kapcsolásra! Hiszen ez az eszményi világ tele van csengéssel, tele van fénnyel s meleggel s ez igazítja el az életet az önmagában való igazság, jóság, szépség, a végtelen valóság, az Isten felé! Ez ideális valósághoz kell felemelkedni az embernek s az élet értelmét, a harcok s az áldozatok temperamentumát ez örökérvényű lelkeségből kell meríteni! Akik azt a biológia nyers adataiból vagy épp lombikokból akarják magyarázni, azok az élet értelmét lent keresik s magyarázatát alulról kérik s tényleg úgy tesznek, mint ahogy azok tennének, kik a gyökér hajtásait, melyek levegőbe s napsugárba kíváncznak, lekötnek s visszahajlítanak a gyökérbe, mondván: gyökérből valók vagytok, maradjatok hát lent, hisz földbe tartoztok. Pedig dehogy is tartoznak e hajtások a földbe s hasonlóképpen, dehogy is tartoznak az eszmények a vérbe!«¹

Az ilyen szellemi élet, amely *Eucken* szerint legyőzi azt a látszólagos ellentétet, amely az ember és világ között fennáll s amely a szabadságot és a mindenséggel való együttműködést egyesíti magában, új lehetőségeket nyit meg előttünk s új, magas célokat tűz elénkbe. Ez az új élet megszabadít a merő emberi üzemek kicsinységétől s az én szűkösségéből. Oda viszi az embert a nagy egész folyamatába, nem azért, hogy beleveessen, hanem azért, hogy annak munkás tényezője legyen. Így születnek a legtermékenyebb mozgalmak, melyekben az ember a mindenséggel való kapcsolata folytán új erőt s bizonyos szellemi karaktert nyert, amellyel egy új szellemi kulturának veti meg az alapját.

¹ A háború lelke. Élet kiadása. Budapest, 1915. 18. l.

Természetes, hogy ennek az új szellemi életnek a megvalósulása elébe számtalan *nehézségek és akadályok* állanak. *Eucken* ezeket sem hagyja figyelmen kívül. Háromféle szempontból tárgyalja azokat. 1. A szellemi élet viszonyából azokhoz a természetes eszközökhöz és feltételekhez, amelyekre utalva van. 2. A szellemi élet készületlenségéből. 3. A szellemi élet látszólagos tehetetlenségéből a mindenségben, valamint az ember körében. Mindenütt, amidőn éles pillantással rámutat a nehézségekre, egyben megjelöli az utakat is, amelyekken azok leküzdhetők. *Négül következtetéseket* von az egyén életére s a jelen helyzetére.

Ami az *egyént* illeti, ötet ez a szellemi, új élet felülemeli azokon az éllentmondásokon, amelyek a természeti embert lépten-nyomon kétségbeejtik. Az a tudat, hogy élete nem pusztán a környezetéhez való viszonyban merül ki, hanem az, belső szellemi élet, meg kell hogy változtassa az ember egész jellemét. Többé nem a külső sikerekben keresi célját és értelmét, hanem abban, hogy »önálló élet-centrummá«, »szellemi energiává« váljék. A szellemi életnek ez a belső fejlesztése legyőzi a külső természeti nehézségeket is. A fizikai ifjúság hanyatlása nem vonja maga után a szellemi öregséget, mert itt az élet nem egy megfelelő tőkének a fölemésztése, hanem folytonos tőkegyűjtés. Életünk többé nem kívülről várja és kapja az értéket s a tartalmat, hanem önmagunkban találja azt meg. Az ilyen élet soha sem tekinti magát elveszettnek. Bármilyen nagy legyen a külső sötétsége, de belső világossága legyőzi azt. Mivel pedig ezeket csak egy felsőbb szellemi világgal való kapcsolatban érheti el, semmi oka nincsen arra, hogy magát túlbecsülje.

De a *jelen helyzetre* is fontos következtetéseket von *Eucken*, amelyek sok meddő harcnak és terméketlen vitának vehetnek véget. Mindenekelőtt abban a nagy zűrzavarban, mely korunkat jellemzi, melyet a pártok és felekezetek egymás elleni küzdelme jellemez: ez az új szellemi élet bizonyos összhangot teremt s a széthasadozott életet újra egy egészbe kapcsolja össze. Amíg a különböző életrendek mindenike külön-külön az egészen ural-

kodni akar, amíg mindenik azt igényli, hogy az életet egyedül önmagából képezze és alakítsa: addig a harc és összeütközés elkerülhetetlen. De mihelyt az emberi szellem belülről kifelé keresi a maga érvényesülését, azonnal javul a helyzet s az élet minden fokon egyenletes arányban fejlődik. Ezt a fejlődést a személyes élettapasztalatok is gazdagítják s ezáltal az élet egyénenként más irányt mutat, aszerint, amint ki-ki az élet súlypontját miben látja. De azért mindenki szabadon járhat a maga útján anélkül, hogy másokban ellenségeket látna.

A szellemi életnek ez az új irányzata megszünteti azt az ellentétet is, amely az ember és a világ között fennáll. Ma már túl vagyunk azon a régi irányzaton, amely a világot az emberből kiindulva akarta megmagyarázni. Ma megfordítva, az embert a világból kell megérteni. Ez az eljárás nagyon lefokozza az ember értékelését addig, amíg az életnek pusztá szemlélői vagyunk, de magasra emeli, mihelyt az élet munkás tényezői közé vegyülünk. Korunk legnagyobb munkát s leglelkesebb törekvést éppen az ember érdekében fejt ki. Ha mi az embert úgy tekintenők, mint a természetnek egy darabját, tudnánk-e érette lelkesedni és áldozatokat hozni? De lelkesülünk és áldozunk, merí érezzük, hogy több mint a természet s fölötte áll a természet szükségszerű rendelkezéseinél, hogy életének nagy a méltósága és szép kilátások nyílnak meg előtte.

A szellemi életnek itt vázolt alaprajza hivatva van továbbá korunknak egy nagyon kiélesedett másik függő kérdését is megszüntetni, t. i. a munka és lélek ellentétét. Korunk a hasznosság jelszavával a munkát óriási mértékben megnövelte, de ezáltal azt elválasztotta az ember lelki állapotától s az embert merő géppé tette. Ezáltal a munka elveszítette szellemi tartalmát s üres technikává lett. Így az igazi kultúra »eredménykultúrává« és »hangulatkultúrává« silányodott. Ezt a visszás helyzetet külső operációkkal megszüntetni nem lehet. Ezt csak egy belülről átfoglaló élet kifejtésével lehet áthidalni, ahol a szubjektum és objektum ellentéte le van győzve s az élet pusztá esemény helyett élménnyé válik.

Ugyancsak a pesszimizmus és optimizmus között ver-

gődő hangulat egy ilyenyszerű életalakítás által találja meg a maga határozott medrét. Mert az önálló szellemi élet »magas és mindent befoglaló célt« ad nekünk, mely minden fáradságot megérdemel s lépten-nyomon érezteti, hogy az élet új mélységei csak nehéz harcok árán nyílnak meg. Így következik be az a helyes élethangulat, amely fölötté áll a pesszimizmus komor élettágadásának, de távol áll attól a túlzott optimizmustól, mely problémákat ismerni nem akar.

Végül egy ilyen szellemi életalakítás leküzdí az el-
lentétet is, amely jelenleg a vallás és tudomány között
fennáll. Mi szülte ezt az ellentétet? *Eucken* igen helye-
sen mutat rá itt arra a zavarra, amely a kulturá fo-
galma körül fennáll. Azt mondja: »Nem tudunk a kul-
turafogalomnak olyan mélységet adni, hogy az egész em-
bert belsőleg megragadja és lényegesen továbbképezze;
ha azonban a felszínen marad, akkor egyáltalán nem le-
het elkerülni, hogy a kulturát tulnyomólag mint a meg-
ismerés merő fokozását fogjuk fel, hogy olyan intellektuá-
lizmus harapózzon el, amely a körülöttünk levő világ-
nak észszerű felderítéséből minden probléma megoldá-
sát, az egész emberiség fölemelését és megnemesítését
várja, amely nem ismeri és nem tiszteli az életnek semmi
mélységét és titkát, amely tehát az életnek semmi belső
tartalmat és egyúttal semmi szilárd támaszt nem tud
adni.«² És később hozzáteszi, hogy »az ilyen intellektuá-
lizmus lesz a naturalizmusnak legjobb szövetséges társa«,
amely a valósághoz való viszonyunkat kizárólag a ter-
mészettudományra alapítja s ezáltal az életet elviselhe-
tetlenül összezsugorítja. *Eucken* tiltakozik az ilyen egy-
oldalúság ellen, amely csak »részletkulturát« eredményez.
Az emberi lét a lényegkulturát keresi, amely sem a mű-
vészetrel, sem a vallással összeütkezésbe nem jön, mert
mind a kettőt méltányolni tudja anélkül, hogy az egész
életet valamelyiknek alárendelné. Természetes, hogy ez
a belső összhang csak akkor következik be, ha különbsé-
get teszünk a vallásnak szellemi tartalma és történeti
alakja között s ha a fogalmakon túl keressük magát a

² I. m. 199. 1.

munkás életet. Így készek vagyunk az elaggott és fonyadt külsőt kiválasztani belőle, hogy minden fentartás nélkül összhangba jöjjön »a szellemi evolúció világtörténeti állapotával«.

Meglehetősen részletességgel ismertettük a fentiekben a jénai világhírű professzornak fejtegetéseit; mert úgy tetszik nekünk, hogy filozófiája minden méltánylást megérdemel. Nem azért, mintha a kor különböző szellemi áramlatait egy új rendszerrel gazdagította volna, hanem azért, hogy az egymás ellen harcoló irányzatoknak fölébe emelkedve, az élet értelmét és értékét is magasra emeli. Szinte jól esik, ha az egyoldalúság és türelmetlenség áldatlan harcai közül olyan magaslatra juthatunk, ahol a lélek szabadsága kellő méltánylásban részesül, ahol az ember többé nem magát tekinti a világ középpontjának, hogy az életet a maga szűkös és kicsinyes fogalmai közé zárja, hanem az élet különböző áramlatait a saját lelkén át-szűrve, szellemi gyarapítására fordítja. Jól esik, ha a naturalizmusnak, materiálizmusnak, szociológizmusnak földhöz ragadt szűkösségéből fölemelkedhetünk az objektív ideáлизmusnak arra a szélsőségtől ment magaslatára, melyet *Eucken* képvisel, ahonnan a lehetőségeknek és kilátásoknak új tájai nyílnak meg előttünk.

Egy másik igen lényeges haladás az *Eucken* filozófiájában az, hogy szembeszáll kulturánkkal amaz egyoldalú irányzatával, amely mindent az intellektualizmus mérlegében kíván megmérni s az exakt tudással akarja megmagyarázni az élet minden titkát. Ennek a veszélyei lépten-nyomon kitűnnek az egyéni élet teljes elnyomásában s a személyiségek letörésében. Mert, ahol az értelem a maga kis világát úgy tekinti, mint a végtelen mindenséget, ahol a léleknek érzelmekkel teljes mélységét fogalnakal kivánják körülhatárolni: ott az önálló egyéniségek kifejlődése a lehetetlenségek közé tartozik. *Eucken* ezekkel szemben a belülről kiinduló élet jogait és igényeit védelmezi. Gondos kézzel eltakarít minden romot, amely fejlődésében akadályul szolgálna. Nem arra törekszik, hogy az igaz életet szép kifejezésekben körülírja, hanem azt követeli, hogy az élet maga emelkedjék fölébe

önmagának. Ok nélkül való minden fellengős életeszmény, ha maga az élet alant marad. Hogy pedig az élet az individualizmus veszélyeit is elkerülje, bekapcsolja azt a mindenség életébe, hogy legyen annak erős és munkás tényezője, hogy amíg egyfelől érzi a maga önállóságát, addig másfelől érezze a nagy egészszel szemben való felelősségét is. Így kapja meg maga az élet a vezető szerepet abban a szellemi anarchiában, amely korunkat jellemzi. Ott pedig, ahol az élet beszél, minden hangnak el kell némulnia, ahol maga az *ember* követeli jogait, minden más érdeknek meg kell szünnie. Az életnek ezt az igaz hangját megszólaltatni, az embert a természetten felül-emelve, a maga valódi szellemi hivatására vezetni: ez az *Eucken* eléggé nem méltányolható célja. Az ő tanulmányozása tisztítja látásunkat, megnyitja előttünk a szellemi fejlődés végtelen útjait s megtanít arra, hogy az egyoldalú és mesterkelt élet helyett, miként emelkedhetünk föl az élet nagy egészéhez, ami aztán életünknek igaz értelmet és értéket ad.

Isten háza és a mi tisztünk.*

Irta: **Józan Miklós.**

Alapige: „Embernek fia, hirdessed az Izrael házának ezt a házat és piruljanak meg az ő álnokságokért, esmérjék meg a templom példáját. — Hogyha megpirulnak mindenekről, amiket cselekedtek: e ház formáját és annak rendelését, kijárást és bemenését, minden formáját és minden jegyzését, minden írott képeit, és minden törvényt jelentsd meg nekik, és szemeik előtt ird meg; és tartsák meg annak minden formáját és minden jegyzését, és azok szerint cselekedjenek. Ez a háznak törvénye: A hegy tetején lészen: minden határa köröskörül tökéletesképpen való szentséges lészen; imé, ez annak a háznak törvénye.“

Ezekiel XLIII. 10—12.

Ünneplő Gyülekezet! Kedves Atyámfiak! — Izrael nagy prófétái között méltó helyet foglal el Ezékiel, a fogság prófétája. Magán viseli ő is az igazi próféták ismertető jegyét: a külső nemes egyszerűséget, amely szavaiban és tetteiben, gondolatvilágában és érzületében s általában egész magatartásán visszatükröződik. Hozzájárul ehhez a benső elmélyedés, amely bepillantást nyújt neki a teremtő Isten világkormányzó titkaiba; úgy, hogy „megnyilatkoznak előtte az eget és lát isteni látásokat.“ Ezeket az isteni látásokat olyan találó képekben és hasonlatokban, olyan meggyőző érvekben és döntő erejű fejtegetésekben tárja lelki szemünk elé, hogy azok mintegy megelevenednek előttünk, mint a mezőben szétszórt csontok, amelyeket az Úr lelkének fuvallatára ő maga szerel föl hussal, bőrrrel, ideghálózattal, mindenek fölött

* Elmondott az 1915. aug. 29-iki papszentelő Egyházi Főtanácson.

pedig elevenítő lélekkel. Így lesz azokból, így áll talpra egy felet te igen nagy tábor.

Diadalmas képzeletében föléd s új szint nyer még egyszer nemzetének régi dicsősége, amelyet a fogság s a vele járó megaláztatás és számkivetés ugyan homályba von; de azért a jelen bizonytalanságai, küzdelmei és válságai s egy elernyedett kornak bűnös közönye és könnyelműsége mellett is a jövőben vetett rendületlen hitét megingatni nem engedi, mert akkor az isteni gondviselés bölcsessége és kegyelem ígérete felől kétségbe kellene esnie. Akik a mondhatatlan szenvedések és küzdelmek közepette — ha kevesen is — megmaradnak, azoké egy szebb és jobb jövő reménye, amelynek kiépítésén az ő jós lelke már előre fáradozik.

És az ő szavának hitelt ad még a kételkedő is; mert hiszen neki isteni küldetése van: „Az Úrnak erős keze van ő rajta.“ — Az Úrnak lelke indítja arra, hogy „szóljon nékik az ő szavával.“ „...Vagy hallják, vagy nem hallják, de mégis megtudják, hogy próféta volt ő köztük...“

Az ő szerepe az *őrállóé*, akinek a hivatása, hogy Isten nevében megtérésre intse a bűnös, a keménynyaku, a pártos nemzedéket, amelyen mintegy istenítélet módjára vág végig az ostromló vihar, végromlással fenyegetve úgy az egyént, mint a nemzetet és a Sion megszentelt környékét. Csak egy út és mód van a szabadulásra: a megtérés. S ennek nyomán a bűnbocsánat és az újjászületés, amikor is az Úr új szívet ad ő beléjük. „Kiveszi a kőszívet az ő testökből és ad nékik hus szívet“; hogy — mint az Úr mondja — „legyenek nékem népem és én legyek nékik Istenek...“ Csak így jöhet létre ismét a szent szövetség az Isten és a nép között, amely szövetségnek most már állandónak és felbonthatatlannak kell lennie: „Örökkévaló frigyet vetek véled.“

A próféta tiszte tehát, hogy közvetítse ezt a szövetséget. Igazságot szolgáltatva egyfelől a megsértett isteni világrendnek, másfelől pedig előmozdítva az erkölcsi nemesedés és megújulás folyamatát a hanyatló nemzedékben. És ezt annál könnyebben megteheti és meg is kell tennie, mivelhogy ő csakugyan a saját szemével látja „az Úr dicsőségét, amely betölti az egész Házat“; s érzi, tudja jól, hogy ha ez az égi fényesség elhomályosul, akkor annak csak az emberek, csak mi magunk lehetünk és vagyunk az okai. Megteheti és meg is kell tennie, mivelhogy ő csakugyan a saját fülével hallja az Úr szózatát, „mint valami nagy tábornak szavát, mint a sok vizek zúgását.“

Az Isten és a nép között kötendő örökkévaló szövetségnek jelképe a templom, — az Isten háza — amely ugyan most romokban hever, — de — amint az Úr mondja — „leszek nékik kicsiny templomul a földeken, amelyekre mennek . . .“ S eljön az idő, teljességében eljön a szabadulás órája, amikor a hazatérő nemzedék első és legszentebb munkája gyanánt fölépíti a romok felett a második templomot, amelynek dicsősége nagyobb leend, mint az első templomé.

A próféta az ő lelkének gazdag képzeletében, a Kébár vize mellől, már előre látja s azért hirdeti Izraelnek ezt a házat, hogy „piruljanak meg az ő álnokságokért és mérjék meg a templom példáját . . . hogy tartsák meg annak minden formáját és minden jegyzését és azok szerint cselekedjenek . . .“ Magasan kiemelkedő „ez a ház“ a profán világ zsbongó köréből, hogy ahhoz az isteni szentséghez és tökéletességhez az emberi gyarlóságnak még csak árnyéka se közelítsen s határai örök időkre sértetlenek maradjanak . . . „A hegy tetején léssen; minden határa köröskörül tökéletesképpen való szentséges léssen. Imé, ez annak a háznak törvénye . . .“

Mindezekben adva van az Isten házának eszmei tartalma, a templomok tökéletes képe, mely áldozatok lángjában is a zsoltárok nemes költészetével Istenhez emelte a lelkeket. Adva van a mi tisztünk is, t. i. *a papi szolgálat*, amelyben forgolódnunk és a *prófétai eszmény*, amely felé törekednünk kell.

I.

Messze vezetne minket a jelen ünnepi alkalomtól annak taglalása, hogy a megújhodott Izraelben a nagy felszabadulás után milyen mértékben sikerült ezeket a vallási és nemzeti ideálokat, a faj és felekezet, az alkotmány és az oltár bonthatlan egységét megvalósítani. Eszmény és valóság vajmi ritkán találkoznak ebben a világi életben; jóllehet az eszmények kultusza volt mindig az a hatalmas tényező, amelynek segítségével az emberiség századokról-századokra előbbre vitte a kultura ügyét, itt is, ott is kítűzve bátran a haladás zászlóját.

Annyi bizonyos, hogy az idők során nagy változáson ment keresztül mind a vallási kultusz, mind a hiteles törvények által szabályozott polgári és társadalmi élet, valamint az egyházszervezet is. A legmélyrehatóbb változást idézte elő az a krisztusi

forradalom, amely a maga békés eszközeivel — az áldozat, a szeretet, a tűrés és önmegtagadás sziklaszilárd fundamentomára építette és ma is — a harci zaj közepette is — építgeti a közös anyaszentegyházat.

Ezzel az anyaszentegyházzal, mint Isten házának örökével szemben, mi sem támaszthatunk kevesebb igényt, mint annak idején a próféta támasztott az általa hirdetett és eszményi szépségben fölépített Isten házával szemben. Úgy hisszük, úgy érezzük, hogy az Úrnak dicsősége tölti bé ezt a házat is s az én Atyámnak házában mindazokat a hajlékokat, ahol a hivek testvéri szeretetben egybeforrva, lélekben leborulnak az isteni Mindenhatóság előtt s a közös mennyei édes Atyát, a Krisztus példája szerint, igazságban imádják . . . „Imé, az Istennek hajléka az emberek között vagyon.“

Istennek háza, az egész világra kiterjedő egyetemes keresztény anyaszentegyházunk alkotó része — ami kicsiny unitárius egyházunk is, amelyhez a szeretet és tisztelet, a bizalom és megértés, az áhitat és buzgóság, a mártíromság és szenvedés, a jog és kötelesség megannyi szála fűzik — dicső elődeinkkel együtt — a mi gyermeki szívünket is . . . Azt az erkölcsi magasztalat, amelyen a történelem ítélőszéke előtt áll, mindenki által könnyen megérthető, világos tanításával, a krisztusi példaadás követésével, szeretni és megbocsátani kész lelkületével, magának örök időkre biztosította.

És vajjon, kik voltak munkások ennek a szép, ennek a dicsőséges célnak kivívásában? Kiknek köszönhetjük, hogy Istennek háza közöttünk annyi nehéz próba, annyi küzködés után ma is áll? Az imádkozó gyülekezetek munkástagjai és nemeslelkű patronusai mellett köszönhetjük elsősorban azoknak az apostoli buzgóságú egyházi szolgálóknak, akik a gyülekezeti életnek szellemi vezérei voltak; akik a pályát, amelyre Istentől nyert tehetségek vitte őket, soha sem tekintették úgy, mint pusztá hivatalt, mint kenyérkeresetet, amely a maguk és családjuk megélhetését biztosította, hanem valódi hivatásérettől áthatva vették vállalkra mindazokat az egyházi, társadalmi és hazafiui szent kötelességeket, amelyek a papi szolgálattal Istenházában és azon kívül együtt járnak.

Igehirdetésök az élő Istennek és az ő gyermekének, az embernek meghitt lelki viszonyában egy olyan vallásos világnézetet domborít ki, amely a haladó idő tudományos vívmányaival és

eredményeivel lépést tart Attól egy hajszálnyira is el nem tér. S ha a dolog természeténél fogva túl nem is szárnyalhatja, legalább igyekszik reányomni a maga ihletettségének bélyegét.

Ezek az egyházi szolgálók Isten házát, a templomot, mint a népműveltség fontos műhelyét, nagyra becsülik; az isteni szolgálatot megérett lélekkel gyakorolják; de egyúttal az Úr Jézussal az emberi kebelre mutatva, átérzik, hogy „a templomnál nagyobb vagyon itt . . .“ A hegyi beszéd és a mezei predikáció alaptónusát tartva szem előtt, egyúttal hívek maradnak önmagukhoz; mivelhogy szószékük fölött mintegy számonkérő széket tart a lelkiismeret, hogy meggyőződésükkel ellenkezőt, mint valami kölcsönkért igazságot, ne tanítsanak, ne hirdessenek.

A külső formákat és szertartásokat tiszteletben tartják és hiven megőrzik nemzedékről nemzedékre; mert úgy tekintik azokat, mint az oltár lépcsőfokait, amelyeken a szent helyhez közelebb juthatunk. De a vallás lényegét sohasem tévesztik össze annak burkával, a külső formákkal. Mert érzik és jól tudják a különbséget a test és annak köntöse, a kép és a keret, a lélek és a betű között.

A konfessziók és a hitelvek fejtegetésében a bibliai hűség és a keresztyéni felfogás egyetemessége mellett olyan magas bölcseleti rendszer, olyan megragadó, közvetlenségével hódító pedagógiai elv nyilatkozik meg, hogy az kicsiny egyházunknak — a zürzavaros véleményen és kiforraltan judiciumok ellen — mindenha erős védőbástyája leend. Említsem-é ennek egyik klasszikus példáját a XVIII. század vezérpüspökének *summájában*, amelyet édes magyar nyelvünkön is mindenki olvashat, úgy tekintve azt, mint az unitáriusok külön bibliáját. De emellett ezek az egyházi szolgálók az isteni kijelentést nem tekintik örök időkre lepecsételt könyvnek, hanem a prófétával együtt készek arra, hogy az isteni lélek által elibük tartott összehajtott levelet — ha mindjárt sírásokkal, nyögéssel és jajszóval volna is tele — elfogadják és megegyék; mivelhogy az isteni lélek szabadságlevele, amikor belső részeit megtölti, bármily keserű volna is egyelőre, „olyan lészen az ő szájukban, mint az édes méz.“

A gondjaira bizott nyáját legeltetik. Nem a gypjáért. Nem a kövérségért. Hanem azokért az örökkévaló értékekért, amelyek a hívek lelki üdvösségében, a jövő élet édes reménységével együtt reájok bizattak. Nem lehet közömbös előttük a közjólét és haladás

külső látszata, szemkápráztató fényessége mellett az a sok sötét árnyék, amely az egyesek nyomorúságában és tévelygésében, bűnében és gyalázatában mutatkozik . . . Fölveszik tehát a kicsinyek gondját Annak nevében, aki bennök látta legtisztábban és legszentebb formájában e földön a mennyeknek országát . . . És az ifjút — még a tékozlót is — szeretettel fogadják kebelökre; mert jól tudják, hogy akit a nagyvilág megbélyegzett és kizárt a maga kebeléből, annak csak annál nagyobb szüksége van meleg szívre és megbocsátó szeretetre . . . Versenyt dolgoznak és verejtékeznek az élet delén álló munkás férfival és nővel, mert „fölemelvén szemeket, látják, hogy a vetés immáron megérett az aratásra . . .“ A vén ember előtt fölkelnek és annak orcáját megbecsülik, mert abban látják a hű és igaz élet legszebb jutalmát; abban a szép és értékes koronában, amely az ő homlokát környezi . . . Így hát minden kor és helyzet, minden sors és állapot egyaránt kéri, követeli és meg is kapja a maga megillető osztályrészét abból az ápolásból, gondból, megértésből és bizalomból, amellyel egy igazi lelkipásztornak úgy az Isten házában, mint azon kívül forgóldnia kell.

Ilyen példák után indulva, nem lehet nehéz és örömtelen előttünk a szolgálat, amelyre lelkünk alázatával, Istenben bízó valóságos kedéllyel s az emberek iránti testvéri indulattal készülünk. A hűség, amelylyel szolgálunk, egyedül tehet bennünket méltóvá Istennek szeretetére és az emberek becsülésére. Ez adja lelki nyugalunkat is. Es az áldozat, amelylyel mintegy lelki közösségbe lépünk a mi Urunkkal és Mesterünkkel, az Úr Jézus Krisztussal, egyedül tehet alkalmassá bennünket a prófétai eszményre, amely felé törekednünk kell.

II.

Az eszménynek az a természete, hogy lerombolja a földi korlátokat és megnyitja előttünk a végtelenség birodalmát. Szabad utat enged a szakadatlan fejlődésre. Annak egyes magaslati pontjain megállva és számot vetve azzal, amit eddig elérnünk sikerült, lelki szemeink előtt tovább lebeg, folyton tovább emelkedik az emberi boldogság és isteni tökéletesség végcélja. Ha mindent megtettünk is, ami kötelességünk volt, a lelki életnek ez a törvénye azt mondatja velünk, hogy „haszontalan szolgák vagyunk.“ Amit tettünk, az még nem érdem, csak kötelesség; bár annak hív és pontos teljesítése egymagában is boldogító.

Még boldogítóbb azonban, mert magasabb rendű szolgálat, a prófétai eszmény követése. Ez a prófétai eszmény nem áll ellenében a hivatásszerű papi szolgálattal; sőt annak mintegy folyománya, kiegészítő része. Csakhogy a fejlődésnek magasabb fokán. Ezen a fokon az áldozati oltár lángját nemcsak földi eszközökkel élesztjük, hanem hatalmunkban áll az is, hogy az Úr igazának kimutatására égi tüzet könyörögjünk le a magasból, mignem ennek a tűznek lángszekerén mi magunk is az égbe ragadtatunk.

Ami az Ó-szövetségben csak mint előkép szerepel, az az Új-szövetségben, a halhatatlan lelkek szentszövetségében, már magasztos valóság. Ami ott még csak reménykedő maghintés, itt már az örökélet mosolygó vetése, gazdag aratása, amelyben a mennyei gazda szeme és lelke egyaránt gyönyörködik.

A földi egyházat kielégítheti a papiszolgálat, a Fejedelem által hivatalosan és közköltségen bemutatandó áldozattétel; de a mennyei egyháznak, az Istenben gyökeret vert és Benne gyümölcsöző örökkévaló Sionnak prófétai eszményre van szüksége. Sőt az maga is prófétai eszmény, amely jótékony befolyását kiterjeszti földi életünknek minden mozzanatára. *Channing* szerint, reánk úgyis, mint halandó emberekre, úgyis mint Istennel rokon halhatatlan lelkekre igazi gyakorlati értékkel bír. Mert a felnőtteknek, a Krisztusban nagykorúságot nyerteknek magasabb iskolája. Mert igazi „isteni igazságra vezérlő Kalauz“, mely a mi Atyánknak házában levő sok hajlékok között mesterségesen emelt választófalakat ledönti s utat nyit nekünk abban az országban, ahol az Atyának áldottaival együtt élvezhetjük Isten fiainak szabadságát.

Vagy, hogy világosabban szóljak — és ne tükör által és homályos beszéd által — a papi szolgálat értelmében kötelességünk ragaszkodni azokhoz az írott képekhez és törvényekhez, amelyeket megjelentettek és megírtak ami szemeink előtt; kötelességünk, a felekezeti érdek szem előtt tartásával, ami igazunkat megbecsülni és védelmezni, azért kitenni magunkat világi gúnynak és üldöztetésnek, amelyben — óh, hányszor volt s talán még ma is van részünk. De a prófétai eszmény követése megóv bennünket a rideg, felekezeti elfogultságtól és szűkkeblűségtől a mások igazával szemben; s alkalmassá tesz arra, hogy ami szép, jó és igaz más felekezetek, más vallásalapítók tanításában és életpéldájában, azt mi is elismerjük, azt mi is Istennek tetsző dolognak tekintjük. Nem mehetünk el közömbös arccal egy templom előtt sem csak

azért, mert más jelvény van rajta, ha egyszer tudjuk, hogy abban velünk rokonlelkek a maguk módján a közös mennyei Atyát dicsőítik. Még az útszéli kereszt előtt sem haladhatunk el érzéketlenül, mert az bármily primitív egyszerűségében is a krisztusi áldozat jelképe, mely az „Ecce homo“-t pilátusi akcentus nélkül juttatja eszünkbe . . .

A papi szolgálat értelmében kötelességünk imádkozni s ha kell — fegyverrel is harcolni a haza javáért és szabadságáért; kötelességünk a lobogó tábornokok mellé is elvinni az evangéliumi hit vigasztaló és fölemelő erejét, dicsőíteni a hősi halált, kötögetni a sebeket, letörölni a halálverítéket a haldokló ifjú hős homlokáról és a szomorú anygali üzenetet megvinni a szorongó anyai szívnek . . . A posványon és vértengeren átgázolva, megmenteni az Úrnak testét, a „*holy Grail*“-t . . . De a prófétai eszmény még ennél is többet vár és követel mitőlünk. Azt kívánja, azt követeli, hogy még az ádázul reánk törő ellenségben is fölismerjük az embert, a testvérelket; benne is tiszteljük a nemzeti jó tulajdonságokat, amelyek jobb sorsra vannak hivatva; s ápoljuk, — ápolni meg ne szünjünk — már most, a nemzetközi viszályok forrongó árában azt a krisztusi lelkületet, amely a mi háborus oltárunk, a béke ravatala mellett megállva, nem retteg kimondani az ellenségre és jóbarátra egyaránt vigasztaló ígét: „Nem halt meg a leányzó, csak aluszik.“

Mert, hogyha ma a kereszténység csődjéről beszélnek, annak nem a császárok és királyok, nem a hadvezérek és municiószállítók az okai, sem pedig a krisztusi virulencia fogyatékosága, hanem a papság, amely a krisztusi tant csak mint leltári értéket vette át, de azt prófétai szellemben, a maga és a mások lelkében meggyökereztetni, gyarapítani és gyümölcsöztetni a kellő időben és a kellő mértékben elmulasztotta. Pedig — amint a mi főpapunk és prófétánk, a Krisztus maga mondja: „Akinek van, annak adatik és megszorítottatik.“

Ezekiel is pap és próféta volt egy személyben. És pedig anélkül, hogy benne a pap korlátozta és elsorvasztotta volna a prófétát; anélkül, hogy szertelenségekbe csapva, a próféta elhallgattatta volna benne a papi öntudatot. Benne éppúgy mint Jézusban, ez a kettős hivatás gyönyörű harmoniában olvadt egybe. Istenre eszmélve, sohasem feledkezett meg az emberről; és az ember ügyét szolgálva, nem fordított hátat az Istennek.

Pap és próféta egy személyben. Ez a kettős hivatás vár Titeátok is, kedves ifjú szolgatársaim, kik ma ünnepélyes fogadalom mellett ajánljátok fel anyaszentegyházunk, édes magyar hazánk s az egész emberiség szolgálatára azt a testi és lelki erőt, amelylyel Titeket a jó Isten megáldott . . . A régiekkel társalkodni, a jelent megismerni, egy szebb és jobb jövőért küzdeni, jó papként holtig tanulni meg ne szünjete . . . Magasan álljon előttetek a hivatás szentsége. Világoljon előttetek a Krisztus, mint a hegyre épített vár. Isten trónjához az ő nevében vezessétek az imádkozó gyülekezetet. S építsétek, oh építsétek lankadatlan buzgalommal a saját lelketekben és hivatek lelkében, egyre tisztább fényben, dicsőségben tündököelve „a bennünk lakozó szentléleknek templomát.“ Amen.

A logikai megismerés természete.¹

Irta: Dr. Varga Béla.

Tisztelt Hallgatóság!

Mindenek előtt föl kell vetnünk azt a kérdést, hogy vajjon egyáltalában jogosult-e logikai megismerésről, a logikai megismerésnek specifikus, sajátos természetéről beszélni. A kérdésre igennel felelünk és hogy ezt megérthessük, a következőkre kell figyelemmel lennünk.

Minden megismerés valamire irányul. Mindig *valamit* akarunk megismerni. Ez a valami az ismeret tárgya. Így beszélhetünk pl. a valóság tárgyainak megismeréséről. Pl. hogy egy asztalnak mi az anyaga, milyen a színe, alakja, célja és rendeltetése. Beszélhetünk lelki életünk bizonyos megnyilvánulásainak megismeréséről, pl. a gondolkodás, érzés, akarás tüneteinek megértéséről. Ha pedig azt vizsgáljuk, hogy valamely cselekedet mikor felel meg a jó ideájának, akkor az erkölcsi megismerés terén mozgunk; viszont ha azt vizsgáljuk, hogy milyen feltételek mellett felel meg valamely művészi alkotás a szép eszméjének, akkor az esztétikai megismerés törvényeit kutatjuk.

Ha már (most logikai megismerésről beszélünk), világos, hogy ennek tárgyát közelebbről meg kell jelölnünk. A logikai megismerésnek tárgya azonban olyan értelemben, mint az előzőknek — nincs. Ez nem valamely tárgyra, hanem bármely ismeretünk helyességére, igaz voltára irányul. A logikai megismerést nem érdekli az ismereti tárgyak sokfélesége s azok reális alkotó mozzanatainak különféle természete, hanem az, hogy a szerzett ismeretek igazak-e s ha igen, mi ezen igazság kriteriuma?

Ha tehát a logikai megismerés tárgyaról egyáltalá-

¹ Magántanári próbaelőadás.

ban beszélhetünk, ez nem lehet más, mint maga az *igazság*, feladata szerint azon mozzanatoknak kutatása, melyek minden helyes ismeretben benne rejlenek s annak igazságát, objektív érvényességét biztosítják.

Kérdés már most, hogy van-e olyan garancia, mely az ismeret helyességéről kezkesedik? Vagyis más szóval mi szabja meg a szerzett ismeretek helyességét? Ennek a kérdésnek megoldása attól függ, hogy vannak-e a megismerésnek olyan elemi igazságai, melyek közvetlenül ismeretesek s igaz voltuk annyira evidens, hogy semmi magyarázatra nem szorulnak, sőt ezt kizárják. Mert ha ilyenek nincsenek, akkor ismereteink igazsága a levegőben lóg. Hiába akarjuk ugyanis egyik helyes ismeretünket egy másikkal igazolni a végtelenségig, mert ha minden igazság újabb és újabb igazolásra szorul s ha nem találunk végül olyan igazságokat, melyeknek további igazolása evidenciájuknál és világosságuknál fogva fölösleges, akkor az igazságot soha még csak meg sem közelíthetjük.

Meg kell tehát valahol állanunk. *Αναγκή στήναι*, mint Aristoteles mondja. Ezen megállás csak a megismerés végső elveinél lehetséges, melyekhez többé kétség nem fér s amelyek igazságának érvényessége semmi újabb bizonyításra nem szorul. Ezen elvek mindenki előtt közvetlenül ismeretesek. A megismerés ilyen végső elvei az u. n. észelvek, melyek szerint minden megismerés igazságának egyedüli biztosítékai. Nevezhetjük logikai sarkelveknek, mint amelyekből minden egyéb logikai bizonyosság folyik. Ilyenekül leggyakrabban az azonosság, ellenmondás, közép kizárásnak elve, valamint a principium rationis sufficientis vétetik fel. Hogy ezek mindannyian külön elvek-e, vagy pedig kevesebb számú alapprincipiumra vezethetők vissza, jelenleg nem érdekel bennünket. Főcélunk volt rámutatni arra, hogy vannak a megismerésnek olyan elemi, más elvekből le nem vezethető alapigazságai, melyek *evidenciájához* semmi kétség nem férhet.

Ezen evidencia a belátáson állapszik, ami azt teszi, hogy a megismerésnek ezen elemi igazságait nem azért tartjuk helyeseknek, mert mások is *csak* azok szerint

gondolkozhatnak, vagy mert nekünk azok szerint *kell* gondolkoznunk, hanem, mert önként belátjuk azok igazságának objektív és abszolút voltát.

Azért mikor a logikai alapelveket nyomozzuk, akkor nem szabad a tapasztalatra apellálnunk, mint ezt pl. John Stuart Mill teszi, hanem tisztán azon evidenciára, mely bennünk rejlik.

Az észelveknek a megismerésben való nagy fontosságát már Aristoteles felismerte. A kriticizmus megalapítója, Kant, szintén. Ő az észelvek összességét »Tiszta ész«-nek nevezte. Ez a »Tiszta ész« nem az egyéni tudat, hanem a világ kozmikus egészét átható, a tapasztalattól független, tehát a priori érvényességű elveknek hordozó principiuma.

Milyen módon jutunk el már most ezen elemi igazságok ismeretére? Hogy ezen kérdésre feleletet adhassunk, különbséget kell tennünk a megismerés intuitív és discursív módja között. (L. »Valóság és érték« c. értekezésemet.)

Mindenk által tapasztalt tény, hogy a bennünket környező világban, szellemi életünk összes megnyilvánulásában fordulnak elő olyan dolgok, amelyek jelentése önként szemünkbe ötlük. Vannak tételek, amelyek igazságában senki sem kételkedhetik, vannak a világ és szellemünk között olyan vonatkozások, melyeknek jelentése nem szorul bővebb magyarázatra s első pillanatra világos. Az emberi szellemnek ezen páratlan finom élményét, mely a valóságtól és a tapasztalati adottságtól elvonatkoztatva minden külső kényszer nélkül jut el a megismerés végső alapjait alkotó észelvek és bizonyos közvetlen jelentések ismeretéhez — intuitiónak nevezzük. Midőn tehát az intuitióról beszélünk, nem rejtett valóságok közvetlen megérzését értjük rajta, hanem a megismerésnek azt a sajátos módját, melynek segítségével az ezen közvetlen jelentésekben rejlő igazságot felszínre hozzuk. Helyesen lehet tömörítő, izoláló aktusnak tekinteni, mert a valóságtól való teljes elkülönítésben, az ahhoz kapcsoló relációk elszakításában rejlik sajátága.

Világos tehát, hogy az intuitió tárgya nincs a reálitásban, nem támaszkodik szemléleti alapra, sőt teljes **tisz-**

taságában a szemléletnek minden elemét nélkülöznie kell, mert ez csak korlátokat szab elébe. Éppen ebben az absztraktumban, ebben a szemlélettől mentes tudásban rejlik tisztasága. S ezért, valahányszor az intuitív megismerés a szemléletre támaszkodik, mindannyiszor veszít finomságából.

Poincaré a matematikában és geometriában észlelhető nagy átalakulást, mely a tudományokból a szemléletnek teljes kiküszöbölésére törekszik, éppen azért becsüli nagyra, mert a szemlélet sohasem képes azt a szigorúan bizonyos ismeretet nyújtani, mely a tudományok természetéhez oly szorosan hozzá tartozik. Ez a felfogás jut kifejezésre a modern lélektanban akkor, midőn felismeri, hogy a gondolkodás lényege nem a szemléleti elemekben keresendő.

A megismerés szemléleti tárgyaihoz, vagyis a valósághoz sohasem férhetünk hozzá közvetlenül. Az adott tárgy legpontosabb analyse után mindig marad fenn valami, ami elménk számára megközelíthetetlen, tehát irrationális elem. Ezen irrationális elem elleni küzdelem nyomait őrzik Platon ideájától elkezdve Spinoza substantiáján át Kant noumenonjáig mindazok az elnevezések, melyeket a valóság lényegének megismerését sürgető gondolkodás alkotott. Minthogy az intuitív gondolkodás a valósággal s annak szemléleti elemeivel semmiféle relációban nem áll, azért mentes ezen irrationális maradványtól; ez a közvetlensége az, ami a világ jelentéseiben rejlő önértékű vonásokat számunkra ismertté teszi.

Másként áll a dolog a diskurzív felfogási módnál. A szemléleti elemek összefoglalása bizonyos gondolkodási processust feltételez s éppen a részletek ezen átfutása (discursus) jellemzi a valóság megismerését. Az egységes intuitív ismeret, melyet kompakt izoláltsága és synthetikus vonása tesz jellegzetessé, itt szétvetődik részleteire. A valóság kimeríthetetlen szemléleti vonásai szélszaggatják az ismerő tevékenységet, megindítják a különböző funkciókat s így létesíti az ismerésnek szaggatott, diskurzív sora. Az intuitív ismerést ezzel szemben folytonosnak nevezhetjük, mert ennek közvetlenségét nem korlátolják az ismereti tárgynak kényszerűen előnkbe tóduló vonásai.

A megismerésnek azt a bizonyosságát, melyhez az intuitív megismerési módon jutunk, *érvényességnek* nevezzük, szemben a megismerésnek szemléletileg létező elemeivel, melyek — mint láttuk — a diskurzív megismerés eredményei.

A *lét* és *érvényesség* teljes megkülönböztetése korunk filozófiájának egyik legnagyobb és kétségtelenül legfontosabb feladata. Az újabb logikai kutatások e tekintetben nagy szolgálatot tesznek a tudománynak, habár a probléma szálai oly finomak, hogy nem mindenütt sikerül tökéletesen a megkülönböztetés. Így pl. Lotze, aki részletes analízis tárgyává tette a kérdést, már Platon ideáiban látja az érvényesség gondolatának tiszta kialakulását. Hiszen kétségtelen dolog, hogy Platon az ideákkal azt kívánta megjelölni, ami az érzéki megismerés változó és mulandó adataival szemben állandó és maradandó momentuma a megismerésnek. De viszont éppen ő maga mondja, hogy az *ideák valóságok* s így Lotze felfogása nem fogadható el.

Ezek alapján a logikában fellépő megismerés természete egész világosan jelenik meg előttünk. Ez a megismerés nem a lényeket vizsgálja, hanem a jelentkező ismereti anyagból a logika törvényeinek alapján kiemeli a maradandót, a változatlant, az érdekést. Az is természetes dolog, hogy ez a maradandó, változatlan független kell, hogy legyen az érzéki megismerés mulandó és változó adataitól s így erre nézve teljesen mellékes dolog akár a megismerés lefolyásának pszichológiai természete, akár pedig az, hogy ezen érvényes, maradandó vonásoknak van-e megfelelője a valóságban. Egy példa világossá fogja tenni az egész eljárást. Ha a matematikus kutatja azon törvényszerűségeket, melyek a körre vagy a háromszögre nézve érvényesek, egyáltalában nem mozog a tapasztalat körében. Ezen törvények akkor is megállanak és semmit sem veszítenének helyességükből, ha a valóságban egy kör vagy egy háromszög sem volna. Maga a lehetséges tapasztalati anyag hihetetlenül üres és kevés — összehasonlítva azzal, ami a törvényes összefüggések gazdag hátterében rejlik. (Volkelt.)

A logikai megismerés tehát az ismeretek igazságára,

igaz voltára irányított tekintet s azért a logika igazi tárgya az igazság formai természetének kutatása. A logikai megismerés természetének és tárgyának ilyen beállításából az következik, hogy a logika teljesen theoretikus, az élettől elvonatkoztatott tudomány. S ez így is van; a logika, jobban mondva a *tiszta logika*, amennyiben feladata az értékesség: a priori határozományait vizsgálni, *tisztán theoretikus disciplina*.

Méltán kérhető már most valaki: de hát akkor mit teszen az, hogy a logika *normatív tudomány*. Hiszen a logikát s általában az értéktudományokat, pl. erkölcostant és az aesthetikát a »normatív« összefoglaló név alatt szokták emlegetni. Ennek megvilágítására a következőket kell megjegyeznünk.

A logika akkor normatív tudomány, ha az emberi gondolkodásra vonatkoztatjuk, vagyis ha a logikában azon szabályok összességét látjuk, melyek az igaz ismeret megszerzésének formai feltételei. S ebben az esetben azt mondjuk, hogy vannak bizonyos szabályok vagy formák, melyek szerint a megismerésnek igazodnia kell, ha logikailag helyes ismeretek megszerzésére törekszik. Hogy a logikának, mint ilyen szabályozó, normatív tudománynak jellemét kellőképen kidomboríthassuk, leghelyesebb, ha szembeállítjuk a lélektan törvényeivel, melyek egészen más természetűek.

A pszichológiai törvények tényleges vagy más szóval természeti törvények. Olyan általános principiumokat tartalmaznak, melyekből a lelki élet egyes tényeinek eredete levezethető s ezeknek keletkezése, lefolyása megmagyarázható. A pszichológiai törvények azt mutatják meg, hogy az ember miként gondolkodik, érez, akar stb. a valóságban. Itt szó sincs a gondolat helyességéről, igazságáról, hanem pusztán csak arról a processusról, mely a lelki életben bizonyos adott esetben végbemegy. (L. Windelband: Präludien.)

Azon törvények vagy szabályok azonban, amelyeket a logikában (vagy aesthetikában és ethikában) találunk — egyáltalában nem törődnek a pszichológiai tények reális lefolyásával, hanem azt mondják meg, hogy vannak

milyennek *kell* lennie, hogy az igaz, jó és szép eszméjének megfelelően. Ezek tehát nem olyan törvények, melyek valamely történés objektív lefolyását magyarázzák, hanem ideális normák, melyek szerint valaminek értéke megállapítható.

Ebből látható, hogy mi a különbség a pszichológiai és logikai törvények között. A normatív tudományok a lélektant azzal toldják meg, hogy a megismerés céljává teszik az érték megvalósítását.

Ebből kiviláglik, hogy azon íenti állításunk, mely szerint a logika theoretikus tudomány, nem áll ellentétben a logika normatív jellemével. A kétféle állítás a dolog kétféle aspectusából származik. Az elsőnek kiinduló pontja az észelvek a priori természete, melyek alapján az igazság kozmikus jellege válik érthetővé, míg a másik az ember helyes gondolkodását szabályozó normák fontosságát emeli ki, amelyek segítségével az emberi szellem igaz ismeretek megszerzésére törekedhetik. Az előbbi *a tiszta logika*, mely az igazság természetét kutatja, az utóbbi *az alkalmazott logika*, mely a fogalom, ítélet, következtetés szabályainak és az egyes tudományok módszereinek kutatásával az igazsághoz vezető utakat mutatja.

Azon normák már most, amelyek ismerésünket az igazság irányában szabályozzák, *egyetemes érvényű* ismereteket szolgáltatnak. Ez más szóval azt teszi, hogy a logikai megismerés nem szubjektív alapokra, hanem a tárgyakban rejlő belső logikai kényszerűsége támaszkodik.

Hogyan értsük ezt? Minden helyes megismerésünk, minden helyes ítéletünk az én elismerésemmel nem elégszik meg, hanem épen helyességénél fogva, vagyis a logikai bizonyosságnál fogva, melynek létrejövését köszönheti, a szubjektív elismerésen túlra utal, vagyis egyetemes érvényűséget vindikál magának. Legszubjektivebb ítéleteinkben, pl. abban, hogy »én most beszélek«, benne van ez az alanyon túlra való utalás, az a logikai momentum, mely ezen ítéletből megmarad akkor is, ha én már rég megszüntem beszélni.

De ha kimondunk bárminő ítéletet, pl. ezt, hogy

$2+3=5$, vagy $5-3=2$, világos, hogy ezek kimondása nemcsak egy individuális tudat élménye, hanem van benne bizonyos tárgyi szükségképpeniség, amelynek következtében maga a kapcsolat, $2+3=5$, létrejött. Ezen tárgyi szükségképpeniség a szubjektumon túlra utal, még pedig bizonyos általános, egyetemes törvényszerűsége, mely a fenti kapcsolat helyességét bizonyítja s egyúttal biztosít arról, hogy az másképpen nem történhetik semmi körülmények között.

— Ez a kikerülhetetlen bizonyosság: a logikai bizonyosság. Ez azt jelenti más szavakkal, hogy ez a tárgyi bizonyosság annyira kényszerítő vagy jobban mondva kötelező, hogy mindenki meg van arról győződve, hogy ha ez ellen cselekszik, helytelen, rossz eredményre jut ítéleteiben és következtetéseiben. Érezzük, hogy ilyenkor az forog kockán, amit észnek, értelmességnek nevezünk. Minden, amit ítélésnek, gondolkodásnak, megfontolásnak, észnek nevezünk, gyökerében pusztulna el, ha ezen bizonyosság ellen cselekednénk. (Volkelt.) A logikus gondolkodás tehát az embernek egész szellemi életét átható, életbevágó feltétele, mely áthatja szellemi életünk egész területét.

Azért, aki a logikai normákat megismerte, az felismerte szellemiségének uralkodó törvényét, amely úgyszólván vérévé válik s ezek követését életfeltételének tekinti. A logikai törvényszerűség ezen követésénél azonban nem szabad semmiféle transcendentális kényszerre gondolnunk. A logikai tételek érvényességének, igazságának belátásához, mint erre már Brentano figyelmeztetett, a kényszer érzeténél semmi köze sincs. Az ember ezen belátásai spontán természetűek. A logikai bizonyosság felismerése olyan autonóm tevékenység, mely biztosan vezet az igazság megismeréséhez.

Az ész ezen spontán, autonóm természetének felismerése Kant érdeme. Ő állapította meg, hogy az ész állandó feltétele valamennyi önkényes cselekedetnek, melyek alatt az ember megjelenik. Továbbá, hogy az ész nem enged annak az oknak, mely empirikusan adva van, hanem teljes spontaneitással csinál rendet magának bizonyos eszmék szerint, amelyekbe az empirikus feltételeket beilleszti

és amelyek szerint még oly cselekedetet is szükségesnek mond, ami nem történt meg, sőt talán soha nem is fog megtörténni. Az érzékiség őt nem afficiálja, nem változik, nincs benne előző állapot, mely a következőt meghatározza s így nincs alávetve az időformának, tehát az időrend feltételeinek sem. Csak itt található meg az igazság a maga teljességében, tisztaságában, »mert az ész mindig igaz«, ἀληθὴ δ' αἰεὶ ἐπιστήμη καὶ νόος, mint Aristoteles mondja és nincs a tudománynak oly faja, mely pontosságban az ésszel vetekedhetnék.

A logika tárgyának ebből — az élet és világ összes jelenségeit átható — fontosságából magyarázható meg, hogy az újabb philosophiai irodalomban a logikai problémák tárgyalása kezdi mindinkább elfoglalni azt a helyet, mely a philosophiai gondolkodás egész területére kiterjedő nagy jelentőségénél fogva méltán megilleti.

Kuncz Elek.

1846—1915.

Kuncz Elek, a kolozsvári tankerület kir. főigazgatója f. évi december hó 9-én, rövid szenvedés után, 70 éves korában meghalt. 25 éve áll a kolozsvári tankerület élén s ez idő óta ez a tankerület a céltudatos, nemzeti nevelő oktatás renaissance-át éli. Nem tartozik folyóiratunk feladatai közé, hogy zajtalan és csendes, fáradhatatlan munkájával kiküzdött sikereit méltassa s annak az áldásos életnek képét megrajzolja. De az a viszony, melybe hivatali állása őt egyházunkhoz s ennek kebelében két középiskolánkhöz állította, kötelességünké tesz legalább egy rövid és vázlatos visszapillantást. E viszony eredete személyi összeütközések nem éppen kellemes reminiscentiái közül indul. A történelmi tárgyilagosság követelményének tartozunk annak a kijelentésével, hogy ez első érintkezés alkalmával ő képviselte a haladás és fejlődés nevében az igazságot s csupán taktikai tekintetben lehet kifogás fellépésének ridegsége ellen. Ám az első szenvedélyek lecsillapodása után a hivatalos érintkezés minden alkalmával csupán jó indulatáról, a haladás és fejlődés felé való céltudatos és erélyes törekvéséről, szigorú tárgyilagosságáról volt időnk meggyőződni. S a kezdet ridegsége és idegenkedése az évek haladásával a kölcsönös megértés alapján a tisztelet és nagyrabecsülés érzelmeinek adott helyet. És ez a változás annál áldásosabb volt, mert egyházunk középiskoláink tekintetében súlyos és jelentős feladat előtt állott. Mindkét középiskolája részére megfelelő épületet kellett építenie s e nagy feladat pénzügyi terhei részére az állam hozzájárulását kellett megnyernie. És hogy e nagy feladat végrehajtása szerencsésen sikerült, abban Kuncz főigazgatónak, különösen székelykeresztúri intézetünk érdekében, el nem vitatható nagy része van. Huszonöt év óta iskoláinkat, mint kormányképviselő, minden évben ő látogatja s az érettségi vizsgálatokon is az utóbbi évtized kivételével a magyar

kormányt ő képviselte. Hivatalos és magán érintkezéseinkben egyaránt csupán emberi nemes és előkelő tulajdonságaival, egy széles látókörű, egyetemesen átfogó pillantású tanár tiszta és kikristályosodott nézeteivel, munkás életének komolyan derült és harmonikus világnézetével volt alkalmunk megismerkedni s ezek alapján tisztelni és megszeretni. Halálát őszintén fájjaljuk s meg vagyunk győződve róla, hogy nemcsak egyházunkra, nemcsak a kolozsvári tankerületre, hanem az egész magyar középfokú oktatásra is érzékeny veszteséget jelent.

Özv. Kovács Dénesné,

szül.

Bencze Anna.

Akik egyházunk történelmét az újabb időkben ismerik, azok előtt nem ismeretlen e név. Még életében kitörölhetlenül be volt írva a történelem lapjaira. Ott állott egyházi jóttevőink díszes sorozatában. 1890. június 24-én tette fel az özvegyi fátyolt, de ezzel egyszerre a halhatatlanság koszoruját is. Kovács Dénes, előbb vargyasi tanító, később désfalvi lelkész, legutóbb pedig bágyoni birtokos, végrendeletében mintegy 120 ezer korona értékű vagyonának örökösévé a magyarországi unitárius egyházat tette azzal a kikötéssel, hogy az Kovács Dénes és neje Bencze Anna nevén önállóan kezeltesék. Ez a vagyon Kovács Dénesnek 1890-ben bekövetkezett halálával a maga teljes egészében az egyház birtokába ment át, mert neje is lemondott minden törvényes igényéről 1000 kor. évi járadék ellenében, amelyet később az egyház 1400 kor.-ra emelt s Kolozsvárt szabad lakással kiegészített. Hogy a tanítói és lelkészi jövedelem mellett Kovács Dénes ilyen tekintélyes vagyont gyűjthetett, az első sorban az ő érdeme, akinek egészséges és gyakorlatias gondolkozását az is jellemzi, hogy 1887. ápr. 10-én kelt levelében folyóiratunk akkori szerkesztőségéhez azt az indítványt adta volt be, hogy előfizetőink az előfizetési díjat 100 a pártoló díjat pedig 200 kor. befizetéssel egyszersmindenkorr váltsák meg, ő maga az utóbbi összeg beküldésével meg is váltotta. De minden esetre a vagyon-gyarapodásnak másik hathatós tényezője az ő neje: Bencze Anna volt. Mi, akik közelebbről ismertük, akik jellemét s életfelfogását tanulmányozhattuk, biznyságot tehetünk arról, hogy az ő takarékosága és házias erényei nagy mértékben elősegítették férje nemes szándékait s jóra való törekvéseit. És amikor a vagyonról, ami egyfelől az ő szorgalmának és

takarékosságának volt a gyümölcse, az egyház javára lemondott, akkor az az áldozatkész buzgóság vezette, amely egyházunkat annyi nehéz megpróbáltatás után is fenntartotta. Kriza püspök unokahúga önmagához s családjához méltóképpen cselekedett. Hosszas özvegyiségében, amikor már az életviszonyok nagyon megváltoztak, amikor az egyháztól kapott évjáradék mellett is sokszor kellett nélkülözéssel küzdenie, soha nem panaszkodott. Jótékonyságának e tudata a megnyugvás érzésével töltötte be kebelét.

A 72 éves nőnek halála hirtelen következett be folyó évi november 12-én, alig négy napi betegség után. Egyházunk a maga halottjának tekintette. Az E. K. Tanács nevében a püspök koszorút helyezett koporsójára s jóltevőinket méltán megillető kegyelettel kísértük sirjába.

V. A.

IRODALOM.

Dévay Bíró Mátyás Tanításai. Tanulmány a magyar protestáns theologiai irodalom kezdeteiből. Irta: Révész Imre a kolozsvári ref. theologiai fakultás ny. r. tanára. Kolozsvár, 1915. 179. l. Ára 5 kor.

Ha nem tudnánk semmit arról a családi összeköttetésről, amely Révész Imre, az egykori híres debreceni lelkipásztor és kiváló egyháztörténetíró között és a kolozsvári ref. theologiai fakultás jelenlegi fiatal, szorgalmas és nagykézsültségű tanára között fenn áll: e könyv elolvasása után, mégis ott maradna a lelkünkben az a gondolat, hogy itt a historikus objektivitását különben minden tiszteletre méltó szubjektív érzelmek befolyásolják és zavarják. Író szerint s szerintünk is az első Révész Imre írta „a legrészletesebb, legönállóbb és legtudományosabb monográphiát“ Dévay Bíró Mátyásról. Ennek a monográphiának van egy általánosító tétele, amely így hangzik: „A magyar haza reformatiójának kezdetleges forrását kétségen kívül Luther szellemének hatása indította meg, de a forrás a magyar ajkuaknál tüstént melanchtoni irányzatot vett, majd a helvéták felé tartott s mire folyammá nőtt, egyenesen Kálvin szellemét és irányzatát vette fel.“ „Mi az oka annak“ — kérdi az ifj. Révész, — hogy ez a tétel elhangzása óta nem lett egyháztörténelmi tudásunknak „szervesen belétaglalt közkincsévé, magától értetődő, sarkalatos igazságává?“ (1. l.) A félszázaddal ezelőtt elhangzott kijelentésnek „igazoló bizonyága gyanánt“ kívánja most az író a Dévay Bíró Mátyás theologiai irányzatát megvilágítani. (4. l.) Objektiv historikusnak szabad-e a főcél helyett ilyen mellékes célt tűzni maga elébe? És a történelmi igazságokat a családi tradíciók homályos szemüvegén keresztül nézheti-e? Ez az egyik körülmény, ami zavarólag hat a kezünk alatti mű olvasásában.

A másik az a végső következtetés, amire író különben nagyon gondos tanulmányai alapján jut. Megállapítja t. i. eredmény gyanánt, hogy „Dévay a hit és élet legfőbb kérdéseiben, a reformatori tanfogalmak leglényegesebbjeiben Luther és Melanchton hű követője“ (165. l.) Kisebb és mellékkérdésekben Zwinglitől, Butzertől, sőt Kálvintól is tanult. (166 s köv. l.) Gondolatunk szerint az író evvel elérte a célját. De aztán, hogy mi lett volna a Dévay vallási iránya, ha későbbben születik vagy a Kálvin „Institutió“-jával végző rendszere korábban kialakul, az már igazán nem tartozik a historikus

hatáskörébe, aki a való tények megállapítására van hivatva. De az író még tovább megyen a kérdés föltevésénél s határozottan ki mondja, hogy Dévayt a Luther és Melancthon irányától „*egy-egyedül a Kalviné lett volna képes*“ eltéríteni, ha t. i. ez utóbbi belső megszilárdulás és külső eredmények dolgában az ő életében fejlődésének tetőpontját eléri. (178—179. l.) Bármilyen nagy ismerője az író Dévaynak és bármilyen nagy tisztelője Kálvinnak, de azért az ilyen következtetések messze túlhaladják az objektívitas megengedett határát s nem egyeznek meg éppen a szerző által korábban oly szépen hangoztatott, egyháztörténelem-írás elveivel.

Különben ezen pár megjegyzéstől eltekintve, az író komoly és értékes munkát végzett, amidőn a köztudatban „magyar Luther“ néven szereplő Dévaynak a vallási irányzatát, gondolkozását és jelentőségét tisztázta. A könyv négy fejezetre oszlik. Az I-ső fejezet a Dévay teológiai gondolkozásának a fejlődésére vonatkozó eddigi kutatások eredményét összegezi. A II-ik Dévaynak a hitre és életre vonatkozó tanításait ismerteti. A III-ik Dévay Biró Mátyás iratainak összehasonlító ismertetése. A IV-ikben Taniránya történeti megvilágításban foglaltatik. A könyv élénk világot vett arra a lelki harcra és belső tusakodásra, amely a XVI. század embereinek lelkében vallási tekintetben lezajlott addig, amíg a reformáció hullámozó eszméi kiforrottak és a különböző egyházakban kialakultak. Az ilyen aprólékos, nehéz, de eredményeiben egy egész korszakot megvilágító munkát nem lehet eléggé méltányolnunk. V. A.

G. Le Bon: A tömegek lélektana. Fordította: Dr. Balla Antal. 206 l. (Kultúra és tudomány.) Ma, midőn az egyéni lélek nyilvánulásait minden téren olyan sokat ígérő lelkesedéssel vizsgálják, tanulmányozzák, a tömegek lelki világával sem érdektelen foglalkozni, annál inkább, mert a tömegek szerepe napjainkban mind jelentékenyebb lesz. G. Le Bon munkája a tömegek problémáját szigorúan tudományos eszközökkel taglalja s nehéz munkájában semmiféle iskolához nem csatlakozik, hogy anná! szabadabban mozoghasson. Ez a szabad mozgás azonban, különösen a történelem értéktelenítésében, még korunkban is feltűnő lehet. Ilyeneket állít: „A történelmi munkákat puszta fantázia termékei gyanánt kell tekintenünk. Gipszet habarni hasznosabb, mint az időt ilyen könyvek írásával fecsérelni.“ De hát e képtelenséget már e munkájában önmaga is megcáfolja, mert a történelem tanulságait ugyancsak bőségesen használja fel tételeinek igazolására. Nem szándékunk különben e helyen bírálatot írni, hanem érdekességénél fogva rövid kivonatban a munka tartalmát akarjuk megismertetni.

Korunk átmeneti és anarchisztikus időszak, melyben az emberi gondolkodás kialakulás útján van. A legújabb szuverén: *a tömegek hatalma*. Ez az egyetlen erő, mit semmi meg nem rendíthet. Most már nem a fejedelmek tanácsában, hanem a tömegek lelkébe készül a nemzetek sorsa. *A tömegek célja* a társadalmat visszavinni a kezdetleges állapotba, a primitív kommunizmusba. A töme-

gek nem gondolkoznak, hanem annál inkább cselekszenek. És pedig a legigazságtalanabb is legjobb lehet gyakorlatilag a tömegeknek.

Bele kell törődnünk a tömeguralom elviselésébe.

A pszichológiai tömeg átmeneti lény heterogén elemekből, melyek pillanatra vannak összekötve. *A tömegben levő egyén főjellemvonásai*: a tudatos személyiség megszűnése, a tudattalan személyiség előtérbe nyomulása, az érzelmeknek és gondolatoknak lelki infekció és szuggesztió útján ugyanazon iránya s a szuggesztív gondolatnak tetté való átalakulása. A tömegekben a butaság és nem a gondolkozó ész gyülemlik össze. A tömeg izgékony, változékony, ingerlékeny, játékszere minden külső ráhatásnak. Könnyen hóhérrá lesz, de nem kevésbé könnyen vértanuvá. Hősiessége is öntudatlan, de ez csinálja a történelmet. A tömeg érzelmei nagyon túlzottak és egyoldalúak. A kollektív megfigyelések a legtevésebbek. A tömeg konzervatív, türelmetlen, zsarnok s mindig a nagy zsarnokok képezik tisztelete tárgyát, nem a kegyes emberek. Túlozni, erősíteni, ismételni, logikus bizonyítékokat sohasem használni, ezekkel lehet hatni a néptömegekre.

A tömeg *erkölcsisége* néha aljas, máskor emelkedett.

Csak az egyszerű formában jelentkező *eszmék* jutnak el a tömeghez. A tömeg *képzelő ereje* roppant erős. Minden nagy történelmi jelenség: a buddhaizmus, a kereszténység, izlám, reformáció, a francia forradalom, a szocializmus közvetett vagy közvetlen eredményei a tömegek képzeletére gyakorolt erős impresszióknak.

A tömegeknek szükségük van *vallásra*, mert hisz minden politikai, vallásos vagy társadalmi hit csak úgy talál útát hozzájuk, ha vallásos alakot ölt. A türelmetlenség és fanatizmus szüségyszerű járuléka a vallásos érzelmeknek.

A tömegek nézeteinek és meggyőződéseinek közvetett tényezői: a faj, hagyományok, az idő, intézmények és a nevelés. A faji befolyás oly erős, hogy uralkodik a tömegelemek speciális sajátágain. A tömeget a *hagyományok* irányítják s az az eszményi állapot valamely népre, ha a múlt intézményein csak észrevétlenül, fokról-fokra változtat *Az idő* a legnagyobb tanítómesterünk, mindent átalakít, csak rá kell hagynunk. Az egyes *intézmények*, az eszmék, érzelmek és erkölcsök folyományai. Az intézmények és kormányformák faji produktumok. Nem teremtői, hanem teremtményei egy korszaknak s magukban véve sem jók, sem rosszak. A *tanítás és nevelés* sem erkölcsösebbé, sem boldogabbá nem teszi az embert. A helyes nevelésnek lehetnek hasznos, gyakorlati eredményei, de mai nevelésünk a társadalomnak ellenségeket nevel. A latin nevelésnek az első hibája egy lélektani alaptévedésből származik, nevezetesen, hogy a könyvek kívülről való tudása fejleszti az értelmet. Itélőképesség, tapasztalat, kezdeményezés, jellem, ezek a siker föl-tételei az életben és ezt a könyvek nem adják meg. A hivatásos oktatást kellene felkarolnunk. A tömegelemek jobbulása vagy meg-

romlása kapcsolatban van az oktatással és neveléssel. Az iskolák képezik ma az elégedetleneket s anarchistákat és itt készítik elő a latin népek számára a bukás közelgő óráját.

A tömegek nézeteinek közvetlen tényezői: a szavak, illúziók, a tapasztalat és az ész. A *szavak* hatalma a tömegre nagy és gyakran a leghatározatlanabb szavak hatnak a leginkább, mint pld. demokrácia, szocializmus, egyenlőség, szabadság. A kormányzás művészete is szavak alkalmazásában áll. A tömegek sohasem szomjuhozták az igazságot. Inkább a tévedést istenítik, ha ez őket elkápráztatja. Hogy a szocializmus olyan hatalmas manapság, azaz oka, hogy még eleven *illúziót* tartalmaz. A *tapasztalat* az egyedüli módja annak, hogy a tömeg lelkében az illúziók megsemmisüljenek. A tömegek észokokkal nem befolyásolhatók.

A tömegek *vezetői* a tett és nem a gondolat emberei. *Hítet* teremteni, legyen az vallásos, politikai vagy társadalmi hit, ez a vezetők szerepe. Az emberiség rendelkezésére álló erők közül a hit a legnagyobbak egyike, méltán tulajdonítja neki az evangélium azt az erőt, hogy még a hegyeket is elmozdítja helyükről. A történelem nagy eseményeit hívók keltették életre, kiknek egyebük sem volt hitüknél.

A *hatás eszközei* a vezetőknél: az állítás, ismétlés, a lelki infekció. Az *állítás* legyen egyszerű, ment minden következtetéstől, de ennek is csak akkor van igazi hatása, ha folyton *ismétlik*. A tömegekben a gondolatok, érzelmek, emóciók, hiedelmek ragályos befolyást érnek el s aztán az egyszer népszerűvé lett vélemény magával ragadja a legmagasabb társadalmi osztályokat is.

Minden uralomnak a *presztizs* a leghatalmasabb forrása. A nagy tömegvezetőkben, mint aminők Buddha, Jézus, Mohamed, J. D'Arc, Napoleon, magas fokon megvolt a személyes presztizs.

A tömegek megrögzött *véleményei* több századon keresztül tartanak. Ilyenek voltak a feudális felfogás, a keresztény eszmék, a reformáció, ilyenek napjainkban a nemzetiségi elv, a demokratikus és szociális eszmék. A szocializmus hatalma csak addig fog növekedni, ameddig diadala után hozzálát a gyakorlati megvalósításhoz. A másik osztályba tartoznak a pillanatnyi *ingerek, vélemények*. Ma egyetlen vélemény sem tud széltében elterjedni. Napjainkban a vitatkozás és boncolgatás miatt minden vélemény elvesztette tekintélyét. A mai embert mindjobban megszállja a közönyösség.

A tömegek *osztályozásánál* megkülönböztetünk heterogén és homogén tömegeket. Homogén tömegek: 1. szekták, 2. kasztok, 3. osztályok.

Az úgynevezett *tömegbüntényeknél* a szuggesztió az indító ok. Ez bűn törvényileg, de nem lélektanilag.

A *választó* tömegnél a presztizs a fődolog. A személyes presztizst csak a vagyon presztizse pótolhatja. A tehetség, a lángész nem segíti elő a sikert.

Dogmává változott eszmék ereje legyőzhetetlen. Az általános

választójog dogmája ma olyan hatalmas, mint egykor a keresztény dogmák voltak. A sokaságnak mindig csekély az értelmi színvonal. Ha csak tudománnyal bélelt emberekből alakulnának a választókerületek, szavazatuk nem lenne különb, mint ma. A népeket legfőképp a faji lélek irányítja, vagyis az öröklött ösztön.

A *parlament*i tömegek is roppantul szuggerálhatók s a szuggeráció a presztizzsel bíró vezetőktől ered. Ilyenformán a parlamenti kormányok komoly veszedelmet rejtenek magukban.

A mi mai művelődésünk eljutott a teljes vénhedtségnek ahhoz az alakulatához, amely előljárója a dekadenciának. A faj álmaitól ragadtatva lassacskán eléri mindazt, amit neki a fény, az erő, a nagyság kölcsönöz. De miután teremtő munkáját elvégezte, az idő megkezdí romboló művét, amit sem Istenek, sem emberek nem háríthatnak el. Ezt az elkerülhetetlen órát mindig a faji lelket ébrentartó *eszmény* gyöngülése jellemzi. Haladás, hanyatlás, meghalás, ez a körforgása egy nép életének

G. Le Bonnakk e klasszikus munkája — amint talán a fentiekből is látható — sok értékes megfigyelésről számol be, bár több megállapítása ingadozó, mint maga a tömeglélek. Egyes túlzásai mellett is e munka igen tanulságos olvasmány.

Szentmártoni Kálmán.

Az „Erdélyi Múzeum“ idéni évfolyamával visszatért régi-csinosabb 8 r. alakjához. Első három száma összevonva, érdekes, változatos tartalommal egy füzetben jelent meg s három unitárius vonatkozású cikke is van. Egyikben dr. *Borbély István* a *komját-szegi gradualist* ismerteti. E csonkán is becses kéziratot 1912. őszén *Gálfi András* lelkész figyelméből a komját-szegi unitárius egyház juttatta kolozsvári kollégiumunk könyvtárába. *Borbély* megállapítása szerint, jóval az 1630-i énekeskönyv megjelenése után készülhetett, és pedig akkor, midőn „a Bogáthi-féle szombatos énekköltés kezdett helyet adni a tisztán unitárius énekköltésnek.“ Kívánatos volna, hogy több egyházunknál meglevő, sokszor tönkremenés elébe néző, hasonló régi kéziratainkat az egyházközségek kollégiumunk könyvtárába juttassák. Csak így lehet alkalom szükséges tudományos feldolgozásukra. — Irodalomtörténeti szempontból nagyon értékes unitárius vonatkozású cikk *Gálos Rezső* közleménye: A „Remény“ történetéhez. *Szentiványi Mihálynak*, a Remény unitárius szerkesztőjének tiz levelét közli *Ormós Zsigmond* hagyatékából, a Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum tulajdonából. Végül *K. L. V.* legidősebb br. *Daniel Gábor* nekrológiájában néhai főgondnokunk lelkes és buzgó múzeum-egyesületi munkálkodását méltatja.

Barabás Ábel: *Harci szonettek és egyéb háborus költemények.* Budapest, 1915. Franklin-Társulat kiadása. 93 l.

Korán elhunyt tanárunknak és írónknak posthumus munkája van előttünk. Ezuttal mint költő jelent meg előttünk. Nekünk ez új dolognak tűnhetik fel, de akik *Barabás* munkáját látták is, tudták, hogy

a költést egész írói működése alatt nem vetette meg, sőt nem régen készült el Nietzsche verseinek fordításával. Történeti idők nagy napjai a költői hangulatot fokozottabb mértékben felébresztették benne s rövid idő alatt egész kosárra való, vérpiros virágot dob elének. Barabás költeményei nyomon követik napjaink hangulatát, a főhely a magyaroknak, németeknek és törököknek jut, de sorra kerülnek Anglia, Oroszország, Róma, Románia, Amerika; több költeménye általánosan szól háborús gondolatokról és érzelmekről. A költeményekhez az alaphangulatot a lelkesedés adja, némelyiken az emlékezés verőfénye ömlik el (Weimar), máson a gúnyolódás érzik (Romániában minisztertanács van) egészen a petőfianus Románc-áig. A kötet végéhez több, németből fordított háborús költemény van csatolva. — A szonet formája nem nagyon alkalmas harci érzelmek befogadására, de mostanában nagyon kedvelt versforma.

Akik szívesen olvasnak háborús költeményeket, bizonyára örömmel látják asztalukon a meleg szívű, fogékony lelkű Barabás poétikus szonettjeit. *b. f.*

Az Út. Folyóirat a lelki pásztori munka számára. Szerkesztik és kiadják: Dr. Imre Lajos, dr. Ravasz László és dr. Makkai Sándor. Megjelenik július és augusztus hó kivételével minden hónap 15-én. Előfizetési ára egész évre 6 kor., félévre 3 kor., egyes szám ára 80 fillér. Szerkesztőség: Kolozsvár, Bocskai-tér 1.

Múlt számunkban közöltük e folyóirat programjának vezető gondolatait. Most előttünk van két első száma. Nagy érdeklődéssel olvastuk át s mindig fokozódó figyelemmel. Az volt a benyomásunk, hogy akik ily belső örömmel, ily szeretettel és odaadással csüngenek hivatásukon, valóban istenes munkát végeznek. Nagyon melegen ajánljuk lelkészeink és hitoktatóink figyelmébe, mert meg vagyunk győződve róla, hogy nemcsak maguk fogják lelki épüléssel olvasni e mély és erős hitet, az ember szeretetét és az isteni világkormányzás szépségét és összhangját árasztó sorokat, hanem sok olyan útmutatást is nyernek belőle, melyet gyakorlati lelkipásztori munkájuk és a vallásos nevelés érdekében felhasználhatnak.

Protestáns Árvaházi Képes Naptár 1916. szökő évre. Szerkesztik: Szabolcska Mihály és Raffay Sándor. Budapest, Hornyánszky Viktor. Ára 60 fillér.

A naptárak szokásos tartalmán kívül sok háborus aktualitás és elég jól sikerült képek díszítik ezt a naptárt, melynek szépirodalmi része kellemes olvasmány, történelmi része pedig kellő áttekintést nyújt a világháború főbb mozzanatairól.

Református kis Énekeskönyv katonáink részére. Templomi énekeskönyvünkből kiválogatva. Budapest, 1915. Kiadja: Hornyánszky Viktor.

A könyvecske bolti ára 22 fillér. A kiadó egyházaknak nagyobb megrendeléseknél kedvezményes árakat biztosít. Ez a kis könyvecske zsoltárokon és dicséretéken kívül adja a Himnusz két és a Szózat négy versszakát és egy néhány rövid elmélkedést és fohászt. Kis nyolcadrét alakja alkalmassá teszi, hogy a katona zsebében mindig magával hordhassa.

KÜLÖNFÉLÉK.

Eucken a német idealizmusról és a jelen feladatairól. Eucken a berlini Urániában előadást tartott a német idealizmusról és a jelen feladatairól. A történelemben az idealizmusnak bizonyos fő alakjai alakultak ki: az ind, a görög és a német. A két előbbi értéktelen. Az ind azért, mert abban a gondolatban csúcsosodik ki, hogy az élet sovárgása a mi szerencsétlenségünk. Aki ettől szabadul, arról a szenvedés lepereg, mint az esőcsepp a lotosvirágról. Ebben van az oka az életkedv elpusztulásának s emiatt lett az indiai nép erőtlenségre, fegyvertelen. Mert elfojtotta magában azt az ösztönt, mely a világban hatni, alkotni teremteni sarkalta.

Az idealizmusnak ezt az alakját elnyomta a görög idealizmus. Ez a világot műremeknek fogta fel. Hibája az, hogy az élet nehézségeit, zavarait mellőzi és az „örök visszatérés“ a lét értelmetlenségének rettentő gondolatához vezet.

A német idealizmus kiszakítja magát a mindennapi életből s a szellemi munka, szabadság és bensőség világát építi meg. Ha önálló lett, felveszi a harcot a külső világgal. A német idealistán nem vesz erőt sem a világtól való félelem, sem az idealizálás; s ő hisz a szellem erejében, a világot műhelynek tekinti s magát munkatársnak a világépítés, emelés nagy munkájánál eltelve életkedvvel és komolysággal. Az ellenmondásokat és ellentéteket felismerni, de tőlük meg nem ijedni, hanem azokra erősnek érezni magát, ez német gondolkodás.

A háború a német népet oly problémák elé állította, aminők sem a kereszténység felvételével, sem a reformációval nem jártak együtt. Közelebb az a veszély, hogy az emberiség teljesen szétváljon egymástól. A német népnek, amely egyformán erős volt az ethikai és technikai készütségben a háború alatt, nagy és súlyos élményeit szellemi nyereséggé kell hogy változtassa a német idealizmus magvának továbbépítésével. Ez pedig azt követeli a német néptől, hogy életét megvizsgálja az *örökkévalóság* szempontjából s erre egyszerűsítse. Nevelésben, vallásban a kultúra minden területén meg kellene szabadulnunk a historizmustól. Az embernek az emberhez való viszonyát át kell alakítani. Mindenki képezze ki magát személyiséggé a német szabadság fogalma értelmében. Ami azt jelenti: a nagy közös célok bevétele az egyén akarásába és lényegébe. Önkény és önzés tünjék el az állam és emberiség továbbfejlődésének közös célja mögött. Ezentul erőteljesebben kell kifejezésre juttatni ingadozás nélkül a nemzeti méltóságot s az általános emberi feladatokat a népek mai tévelygései dacára erővel előmozdítani; kiméretlen bírálat

minden emberivel szemben, de tisztelet minden nagy iránt, bárhonnan jó; az egészen tudománytalan race-gondolatot ki kell irtani, mert ez egy bizonyos embercsoport előnyben részesítéséhez, más népek megvetéséhez vezet s az emberiségi gondolat kiirtásához. Az ember lényege nem a race-ában, hanem tetteiben van. Mi németek becsületos békét kívánunk. Egy új napot kell előidézniünk népünknek, de az emberiségnek is. Emberei volnánk azoknak a nagy feladatoknak, melyeket a történelem tűz előnkbe, ha mi a német *lélek* és *munkakulturát*, amelyek a háború előtt feszülten álltak egymással szemben, teljes egyensúlyba hoztuk volna. A német népek a történelemtől elébe tűzött nagy feladatokhoz Fichte értelmében kell hozzákezdenie: „Ne örvendenék a tágas mezőnek, mely előttünk feltárul. Ne örvendenék, hogy mi erőt érzünk magunkban és hogy a mi feladatunk végtelen.“ (Berliner Tageblatt).

Külföldi hallgatók német egyetemeken. Németországban már a háború előtt sokat foglalkoztak főiskolai körök azzal a kérdéssel, hogy nem kellene-e a külföldi egyetemi hallgatóknak az egyetemekre való özönlését valahogyan korlátozni. Most a háború alatt a kérdés újból felvetődött. A külföldi hallgatók száma a háború előtt 4750 volt, ez lepadt 1302-re. Némely körök örömmel látják e tényt; különösen az orvosi és természeti tudományok hallgatóinak apadását, akik „nálunk kovácsolják fegyvereiket ellenünk“. A háború előtt nem ezt az okot emlegették, hanem rosszul nevelt tanulók illetlenségeit; a háború kitörése után a német szellemi élet lebecsülését és megrágalmazását.

Kuttner tanár a Berliner Tageblatt-nak egyik novemberi számában nyugodt higgadsággal, szenvedélytől menten fejtegeti ezt a kérdést. Tisztán ideális szempontból nem lehet kétséges a kérdésre adandó felelet. Az emberiség legmagasabb ideáljain való együttmunkálás minden kulturnépnek becsületbeli kötelessége. Amit ez a nemzetközi verseny teremt, az nem lehet titok, mint egy gyárnak belső üzeme. Azt az élet piacára kell dobni, hogy használják és értékesítsék; mint az orvos sem tarthat titokban egy üdvös gyógyító szert anélkül, hogy közmegvetésnek ki ne tenné magát

De ebben a reális világban nem lehetnek mindig ideális szempontok döntők; gyakran háttérbe kell szorulniok, ha gyakorlati megfontolásuk az ideális követelmények lehetetlenségét mutatják. Az az eset ez, amikor egy eszmény egy másik magasabbal összeütközésbe jő. Ha külföldiek bebozsátása valóban „fegyvert kovácsol ellenségeinknek“, sőt ha saját fiainknak kiképzését említésre méltó módon befolyásolja, akkor igen, zárjuk ki őket, a gyöngesség bűn volna.

De hát ez-e az eset?

Azt mondják, a legjobb helyeket foglalják el saját fiainktól. Ez az ürügy magától megdől minden elméleti előadásnál. A laboratoriumi klinikai oktatásnál természetes, hogy a belföldieket kell először felvenni. Ezt egy hátridő kitűzésével (ápr.—okt. 15.) el lehet érni. S ha a jelentkezők száma igen nagy volna, kettős kurzusokkal s más módon jóakarattal könnyen lehetne segíteni a bajon. Mert nem szabad feledni, hogy amikor az

egész világ ellenünk volt, a külföldön azok a férfiak voltak velünk, akik a mi egyetemeinken tanultak, köztünk éltek s gondolkozásunkat ismerni tanulták. A sok gyalázkodást, rosszakaratu rágalmat ezek tompították le; nemcsak a semleges országokban, hanem ellenségeink között is ezek hirdették, hogy mi nem vagyunk barbárok és hunok.

De a legfontosabb ok az, hogy itt kovácsolják ellenünk fegyvereiket. Ezt teológusokról, filozófusokról jógászokról senki sem állítja. Csak az orvosokról és természettudományokat hallgatókról, hogy titkainkat kilesik, hogy ellenünk felhasználják. Amit ezek a fiatal emberek laboratoriumaikban tanulnak, azt minden nemzet könyveiben megkapják, hiszen tudományos titkok ma nincsenek. A német főiskola sajátos jellegét nem az adja, *amit* tanítanak, hanem az, *ahogyan* tanítják. Ez pedig egyedül és kizárólag a tanár egyéniségétől függ. Ha tehát külföldiek felkeresik főiskoláinkat, legyünk büszkéek erre az elismerésre. Hiszen robbanó bombáink összetétele gyártási titok, ez nem tárgya a tanításnak és ha a külföldi tanuló vegyi gyárainkba lép, ép oly kevésbé fog erről valamit megtudni, mint az a külföldi tiszt, aki nagy gyakorlatainkon résztvesz vagy hadseregünkben szolgál. S ami a természettudományokról áll, még inkább igaz az orvostudományokról. Itt nem lehet lopás, mert nincs saját tulajdon.

Az orvosi tudomány tételei, technikai és tudományos műszerei mindenütt ugyanazok. Csak a tanár módszere más, ami egyéni képességein és jellemvonásain alapszik. Ha a német klinikákról hazatérő orvos tudást visz haza, az ne aggasszon: az javára lesz nemcsak a saját, hanem a mi katonáinknak is, ha sebesülve kezei közé kerülnek.

Az új Németország nem feledkezhetik meg kulturális feladatairól. Bizvást hisszük, ha elcsitul ez a vihar, a külföldi ifjuság úgy fog özönlenni főiskoláinkba, mint eddig s a mi jutalmunk és dicsőségünk az lesz, hogy vendégeink tanulmányaik befejezése után barátaink gyanánt válnak el tőlünk s mint érett férfiak távoli országokban bizonytságot tesznek a német lélek és gondolkozás mellett.

Gyűjtés a rokkant katonák javára. A rokkant katonákat gyámolító és elhelyező hivatal felkérésére a főisztelendő püspök úr egyházközségeinkben gyűjtést rendezett. Az eredmény meglepően szép: 6894'88 K. gyűlt össze a szegény nép filléreiből. Egyházkörönként véve a kolozs-dobokaiban 282'60, aranyos-tordaiban 1564'05, küküllőiben 694'09, marosiban 567'22, keresztúriban 1214'52, udvarhelyiben 1129'83, felsőfehériben 345'25, háromszékiben 759'12, duna-tiszamentiben 338'20 K., adomány gyűlt. Vannak egyes egyházközségek, amelyek igazán szépen és bőkezűen adakoztak; ilyenek Kolozsvár, Mészkö, Torda, Torockó, Ádámos, Désfalva, Magyarsáros, Marosvásárhely, Nyárádszentmárton, Csíkfalva, Énlaka, Tordátfalva, Homoródszentpál, Oklánd, Székelyderzs, Felsőrákos, Árkos, Bölon, Kökö, Budapest, Fűzesgyarmat. Sajnos van kettő olyan is, amelyik nem értette meg a nagy idők szavát s egyáltalában nem adakozott. Ezek Pipe és Lókod. Örömmel és meglepéssel regisztráljuk híveinknek ezt a szép és követésre méltó áldozatkészségét.

Dr. Varga Béla egyetemi magántanár. Dr. Varga Béla, főgimnáziumunk rendes tanára a kolozsvári tudomány egyetemen a logika és a logika története című tárgykörből magántanár lett. Szívből üdvözöljük fiatal kartársunkat eddigi munkásságának e sikere alkalmával.

Gyász hírek. *Egerbegyi Grúz Albertné, szül. Erdey Róza,* az Erzsébet-rend hölgye Budapesten okt. 12-én elhunyt. A megboldogult egész életét a jótékonyagnak, a szegények, özvegyek és árvák gyámolításának szentelte. Halálát egerbegyi Grúz Albert m. kir. honvédelmi miniszteri nyug. államtitkár és fivére, dr. Erdey Benedek s ezek gyermekei és unokái gyászolják.

Pálffy Ferenc szabédi unitárius lelkész életének 41., papi szolgálatának 19. és boldog házasságának 15. évében „künn a szabad természetben, a munka mezején“ okt. 23-án szívszélhűdésben meghalt. Lelkes pap, aki igazi hivatásérzettel töltötte be kötelességeit s mikor a mult évben az általános mozgósítás őt is a zászló alá szólította, lelkesedéssel vonult be és készült lelki vizsgáztatást, erőt és kitartást nyújtó kötelessége teljesítésére. De mindjárt a háború elején egy galíciai visszavonuláskor szerenésétlenül járt s ez a további szolgálatra képtelenné tette. A javakorban levő, életerős szervezet összeomlását talán ez a sötét háborús élmény is siettette.

Derszi Derszi János nyug. főszolgabíró, törvényhatósági bizottsági tag életének 74. évében, hosszas betegség után nov. 11-én Dicsőszentmártonban elhunyt. Halálát nagykiterjedésű és előkelő rokonság gyászolja.

Sz.: 1366—1915/tan.

Pályázati hirdetés

a b. e. Berde Mózsának gyümölcsészet és méhészet jutalmazására szóló alapítványa fölhasználásáról.

I. A gyümölcsészetet és méhészetet művelők és tanítók jutalmazására az alapítványból évenként összesen 2000 korona fordítható. Egy pályázó legfennebb 200 korona jutalomban részesülhet.

II. A jutalmak egyikére vagy másikára, vagy külön folyamodványban mindkettőre is pályázhatnak: unitárius belsőemberek, vagyis lelkészek, unitárius iskolák tanítói (tanítónői), énekvezérséget teljesítő állami vagy községi tanítók, énekvezérek, ha vallást vagy vallásos éneket tanítanak.

III. A pályázatot a rendes köri közgyűlés előtt legkésőbb 15 nappal kell benyújtani az egyházköri espereshez a megjelölt igazolványokkal felszerelve.

IV. A pályázó folyamodása végén részletesen jelölje meg, hogy mely évben mennyi jutalomban részesült?

V. Mindenik pályázat a megelőző polgári évről vonatkozzék.

A) Gyümölcsészeti jutalomért.

Pályázat mellékletei:

1. A faiskola helyrajza és térmértéke.
2. A gyümölcsöskert helyrajza és térmértéke.

A rajzon pontosan meg kell jelölni az összes faültetvényeket. A jelt sorszámmal kell ellátni és a sorszám alatt megfelelő helyen meg kell nevezni a faültetvény minőségét, az évszámot, melyben oltva és a melyben ültetve volt.

Ha a pályázó már megelőzőleg is folyamodott, a rajzon föltűnően jelölje meg az új ültetést vagy oltást.

3. Igazolvány arról, hogy az illető évben sajátkezüleg legalább 50-et oltott és tanítványaival is legalább ugyanannyit oltatott és azok az oltványok szabályszerűleg vannak kezelve.

4. Igazolvány arról, hogy saját oltványaiból legalább 50 két éves oltványt az egyházközség papi, mesteri kertjébe vagy más kertbe átültetett és azok rendes kezelés alatt jó állapotban vannak.

5. Igazolvány arról, hogy saját oltványaiból hányat és kinek adott vagy ajándékozott el, tehát a nemcsített gyümölcsfa terjesztését milyen mértékben segítette elé.

6. Igazolvány arról, hogy iskolás gyermekeket vagy felnőtteket a saját vagy más kertjében az oltásban, gyümölcsfa kezelésben nyilvánosan oktatót és megtanított, s tanítványai a szerint gyakorolták az oltást és kezelést.

A 3-ik, 4-ik pont alatti igazolványt az oltványok számáról a községi előljáróság állítja ki. Az oltásról és oltványok kezeléséről az állami gyümölcsészeti és kertészeti vándor tanár. A 6-ik pont alatt jelzett igazolványban pontosan meg kell jelölni az oktatás (előadás) évét, napját, helyét, a tanítványok számát, a tanítványok munkája felülvizsgálása idejét és az oltványok számát. Ezt az igazolványt két jelenvolt nagykorú férfi írja alá és adja ki esetről esetre.

5-ik pont alatti igazolványt az illető vásárló vagy ajándékozott két tanu előtt állítja ki.

B) Méhészeti jutalomért

1. Igazolvány arról, hogy legalább 15 méhcsaládjá van és ebből 10 család szakszerűen kezel kaptárokban van elhelyezve.

2. Igazolvány arról, hogy az illető évfolyamán a saját méhesében vagy más méhesben hány nyilvános oktatást tartott, azokon hányan vettek részt és azok közül névszerint kik, s összesen hányan kezdték meg a méhészetet?

3. Igazolvány arról, hogy az útmutatása szerint létesült méheseket hányszor és milyen alkalommal látogatta meg s mily eredménnyel.

4. Aki a méhészettel irodalmilag is foglalkozik s közleményei jelentek meg, a folyamodáshoz csatolja.

Az 1. pont alatti igazolványt vagy valamely méhészegyesülettel, vagy a kerületi állami méhészeti szaktanítóval állíttathatja ki. A 2-ik pont alatti igazolványt a községi előljáróság saját pecsétjével ellátva állíthatja ki, esetleg az igazolást rávezetheti a pályázatra.

A 3-ik pont alatti igazolványt a meglátogatott méhesek tulajdonosai hitelesíthetik sajátkezü aláírásukkal.

A Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának
Kolozsvár, 1915. nov. hó 11-én tartott üléséből.

Csifó Salamon,
titkár helyett.

Ferencz József,
unitárius püspök.

Sz.: 1448—1915. eln.

Pályázat egyházi beszéd írására.

Közönséges vasárnapi ünnepre, népszerű nyelven, unitárius egyházi beszéd írandó a protestans hitélet szabadelvű irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkölcsi érzésének serkentésére. A beszéd: „János evangélium XVI. rész 23. versében“ foglalt ezen alapigére írandó. „Bizony-bizony mondom nektek: Bármit kérendetek az Atyától az én nevében: megadja nektek.“

A beszéd terjedelme, Ciceró betűkkel nyomtatva, nyolcad alakban, legfennebb 12—16 oldalre terjedhet.

A pályadíj száz korona, mely a bíráló kihirdetése után csak abszolút becsű, eredeti beszédnek adható ki.

A bíráló eredményét az 1916. évi E. Főtanács honlapján hirdetik ki, a bírálót pedig az E. K. Tanács által a kolozsvári unitárius kollégiumban tanító, felszentelt tanárok és lelkészek köréből az E. K. Tanács által választott bíráló bizottság jelöli.

Pályázhat minden felszentelt unitárius lelkész, kivéve az előbb említett kollégiumban tanító tanárokat és lelkészeket.

A pályaművek idegen kézzel írandók le és jelígyével látandók el, szerző neve pedig külön borítékba zárandó s a boríték a pályamunka jelígyével látandó el.

A pályaművek 1916. évi május hó 10-ig posta útján az unitárius püspöki hivatalhoz küldendők be, később beérkezett művek pályázatra nem bocsátatnak.

A pályamű nyertes szerző tulajdona marad, de a „Keresztény Magvető“ című unitárius folyóiratban közöltetik.

Nyomatásban megjelent beszédek nem versenyezhetnek.

Kolozsvár, 1915. november hó 19-én.

Ferencs József,
unitárius püspök.

Előfizetési felhívás.

„*As Ember*“ cím alatt közreadom az 1915. év folyamán a kolozsvári templomban tartott templomi beszélgetéseimet. A beszélgetések az emberi élet problémáival foglalkoznak. A világháború aktuálitása színezi ugyan a tárgyalás menetét, de a felvetett gondolatok megvilágítása, egészben véve egyetemes-kitekintő szempontok útmutatása mellett történik.

A kötetek szétküldését 1916. január közepére tervezem. Az előzetes megrendeléseket tisztelettel kérem, hogy tájékozást szerezhessenek a megjelenő kötetek számára vonatkozólag. *A könyv ára 2 korona.*

Györfi István,
teol. akadémiai ny. r. tanár,
a kolozsvári egyházközösség predikátora

